

TÜRKİYE'DE İLKOKULLARDA TARİH ÖĞRETİMİ: DERS KİTAPLARI ÖRNEĞİ (1869-1920)

Hasan GÜRKAN*

Öz

Bu çalışmada amaç; Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile yeni Türkiye'nin kuruluşuna kadarki zaman dilimi içinde ilkokullardaki tarih öğretimi ve ders kitaplarını incelemektir. Çalışmada tarihsel metod kullanılmıştır. *Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi* belgeleri ile Türk Tarih Kurumu ve Milli Kütüphane'den elde edilen dönemin tarih ders kitapları doküman analizi yoluyla incelenmiştir. Modernleşme sürecindeki Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da hem bir süreklilik hem de bir kopuş bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilkokullarda okutulmaya başlanan Tarih dersi, Sultan Abdülhamid'in iktidarı boyunca hanedan merkezli, Osmanlı ve İslamcı bir tarih anlayışı sergilemiştir. Ancak Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki'nin iktidarı sonrası tarih ders kitaplarında resmi ideoloji değişmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki döneminde, hanedan merkezli tarih anlayışı terk edilmeye başlanmıştır. Bu dönem itibarıyla Türkiye'de tarih anlayışı Batı'nın Türkleri çağdaş uygarlığın dışına itmeye çalışan tarih anlayışının reddi doğrultusunda şekillenecektir. Dolayısıyla bu dönemin en önemli özelliği ulus devlet paradigması çerçevesinde "Türk"ün tarihsel özne olarak ortaya çıkmaya başlamasıdır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, İlkokul, Tarih Öğretimi, Tarih Ders Kitapları

HISTORY TEACHING IN PRIMARY SCHOOLS IN TURKEY: AN EXAMPLE OF HISTORY COURSE BOOKS (1869-1920)

Abstract

The aim in this study is to examine history teaching as well as History course books of primary schools in the late period of Ottoman Empire and early period of Turkish Republic. The method of the study is historical method. Documents acquired from Ottoman and Republican Archives, and History course books from Turkish Historical Society and National Library were analyzed with the

* Dr., Başkent Üniversitesi Özel Başkent Okulları Adana/Türkiye, hasangurkan74@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-7292-972X
Makalenin Gönderilme Tarihi: 28 Haziran 2017
Makalenin Kabul Tarihi: 9 Ekim 2017
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25 Ekim 2017

method of document analysis. There were both continuity and disengagement between Ottoman Empire and Turkish Republic in the modernization process in terms of education as well as a number of other fields. History lesson, which began to be taught at primary schools in 1869 with “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, focused on the Royal Family, Ottoman Empire and Islam in the reign of Abdulhamid. However, with the reign of Committee of Union and Progress, formal ideology in History course books began to change. In the period of Committee of Union and Progress, the concept of royal family centered history began to be abandoned. From this period on, the concept of history in Turkey shaped as an objection to the history concept of West that was trying to exclude Turks from the modern civilization. Thus, the most important feature of the period was that it was the time that the “Turks”, within the scope of a nation state paradigm - began to take the stage as an agent

Keywords

Ottoman Empire, Turkish Republic, Primary Education, History Teaching, History Course Books

GİRİŞ

Tarih öğretimi, ulusçuluk çağının en önemli problemlerinden biridir. 19. yüzyılda ivme kazanarak yaygınlaşan ulus devlet düşüncesi “Tarih”i öğretme gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Ulus devletlerin ulusal tarihe yaslanması gerçeği, nasıl bir “Tarih” öğretmesi gerektiği problemini de beraberinde getirmiştir. Tarih anlayışlarının en önemli enstrümanı tarih ders kitaplarıdır. Modern dünyada ders kitapları, siyasî iktidarlar tarafından önemli bir toplumsallaştırıcı araçtır ve her yıl milyonlarca öğrenciye zorunlu olarak okutulması hem temel bir meşrulaştırıcı (legitimer) hem de toplumsal ilişkileri yeniden üretici (reproduction) özellik gösterir. ¹ Ders kitaplarının zorunlu olarak okutulması onu aynı zamanda en çok okunan kitaplar arasına sokar ve sadece yazarlarının değil, resmî, yarı resmî ya da en azından üzerinde uzlaşma sağlanmış bir görüş açısını yansıtır. ² Dolayısıyla okullar ve okullarda uygulanan müfredat, üretim ve yeniden üretim, özellikle de siyasî yeniden üretimin merkezleridirler. ³

Resmî tarihin nasıl ve hangi anlayışla öğretileceği meselesi oldukça çetrefilli gözükmektedir. ⁴ Çünkü hiçbir resmî tarih kendisinin ideolojik yönünü açıkça kabul etmez, hatta kendisinin tarihsel gerçeğin sadık bir anlatımı olduğu iddiasını sürdürür. ⁵ Burada bir başka ciddi mesele, hangi içeriğin öğretileceği meselesidir. Çünkü tarih ders kitaplarının içeriği üzerinde ortak bir noktada buluşmak da çok zor bir iş olarak gözükmektedir. ⁶ Ortaylı’nun deyişiyle tarih yazıcılığı içinde okul kitabı yazmak en zor iştir. ⁷ Resmi tarih ister karşı çıkılan isterse de ateşli bir şekilde savunulan bir olgu olsun, neticede önemli sıkıntıları içerisinde barındırır ve bizlere çeşitli özellikleri bir arada vermesi onu oldukça ilgi çekici bir araştırma nesnesi haline getirir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın bir bölümünde ilköğretimde okutulan tarih ders kitapları bunun açık örnekleridir. Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı ulusçuluk akımı ile tarih bilimi ve tarih yazımı tüm bilgi alanları arasından

¹ İnal, 1996:13-15.

² Copeaux, 2013:15.

³ Apple, 2006:43-65.

⁴ Türkiye’de son yıllarda tarih eğitimi-öğretimi, tarih anlayışları, tarih ders kitapları ve iktidar-tarih ilişkisi gibi konulara akademik düzeyde oldukça yoğun bir ilgi olduğu görülmektedir. Alanyazında bu içerikte çeşitli çalışmalara rastlamak olanaklıdır. Bu çalışmalar için bk. Koçak, 1998; Oral, 2002; Oral, 2004; Hancıoğlu, 1998; Metin, 1998; Nardoğan, 2005; Köken, 2014; Türk, 2006; Yıldız, 2006; Alkan, 2006; İşçimen, 2007; Akkoç, 2008; Yılmaz, 2009; Engin, 2002; Gündüz, 2013. Çeşitli sempozyum ve kongrelerde bu tartışmaların oldukça yoğun bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu tartışmaların yer aldığı yayınlar için bk. Özbaran, 1994 Buca Sempozyumu, 2013; Berktaş ve Tuncer, 2014. Ayrıca bk. *Tarih ve Milliyetçilik* konulu Birinci Ulusal Tarih Kongresi, 1999.

⁵ Tekeli, 2013:36.

⁶ Özbaran, 2013:31.

⁷ Ortaylı, 2013:49.

seçilerek başköşeye oturmuş, her devletin “şanlı”, “en eski” ve “büyük” geçmişini ortaya çıkarma çabasına katkıda bulunmuştur.⁸

19. yüzyılın modern ulus devletleri, milli eğitim sistemini, ideolojik doktrinizasyonun bir aracı olarak kullandılar. Çünkü eğitim, “biz” duygusu oluşturmada, bireye aidiyet ve kimlik duygusu vermede ve kitlelerin mobilizasyonunda önemli bir araçtır. Bireylerin makbul vatandaşa dönüştürülmesi için bir tarih bilincinin oluşturulmasına gereksinim vardı. Tarih bu nedenle tüm iktidarların ilgi alanına dönüşmeye başlamıştır. Tüm Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti de Türkiye de tarihin bu araçsal rolünden faydalanma çabalarına girmiştir. Ancak iktidarlar, tarihle yalnızca ilgilenmekle kalmamış, onu yönetmek, biçimlendirmek hatta kelimenin tam anlamıyla onu *icat etmek* için büyük çabalar sarf etmiştir. Tanzimat dönemi, Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemleri ile Cumhuriyet dönemi tarihe, değişen ideolojik bakış açısına göre farklı anlamlar yüklemeye başlamıştır. Her iktidar kendi meşrebine/felsefesine göre bir tarih bakış açısı ortaya koymuştur. Tarihin bu araçsal rolü, kimi zaman “devlet”in ve “millet”in bir arada tutulmasının kimi zaman da yeni bir millet/ulus yaratmanın anahtarı konumuna getirilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyılın sonlarına doğru üçüncü Selim ile ivme kazanan modernleşme ve batılılaşma çabaları 19. ve 20. yüzyıllarda da etkili ve köklü bir şekilde yayılmaya devam etmiştir. Üçüncü Selim öncesinde Osmanlı Devleti’nde yönetenlerin modernleşme ve yenileşme gibi kaygıları özellikle 16. yüzyıla kadar bulunmamaktaydı. Sonrasındakilerde de bu kaygı çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmamıştı. Çünkü Osmanlı’da yönetenlerin amacı, genel olarak ifade etmek gerekirse, modernleşme ve değişimden ziyade, “Nizam-ı âlem”in korunması idi. Modernleşme ve batıya ayak uydurma düşüncesi üçüncü Selim sonrası padişahlarca da sürdürülmüş ve bu anlayış Cumhuriyet’e de miras kalmıştır. Bu miras, Osmanlı Devleti ile Türkiye arasında bir süreklilik sağlamış, geleneksel kurumların çözümlenerek yerini batı tipi modern kurumlara ve siyasete bırakması statükocu çevrelerin tepkisiyle karşılaşmış ve bu tepki Türk siyasal hayatı boyunca devam etmiştir.

Tanzimat döneminde oluşmaya başlayan yeni aydın sınıfının temel problemi, batının karşısında *geri kalmışlığa* çözüm bulmakla beraber Avrupa’da yayılan milliyetçiliğin etkisiyle, imparatorluğun dağılması tehlikesi karşısında ülke bütünlüğünü korumak olmuştur. Dolayısıyla bütün çabalar temelde bu fikirler ekseninde gerçekleşmiştir. Devletin kurtarılması kadar

⁸ Şimşek, 2013:3.

önemli olan bir diğer mesele de, devletin *nasıl* kurtarılacağıydı. Oldukça karmaşık gözükken bu mesele için yönetici elitler Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük politikalarını uygulamaya çalışmışlardır. Ancak her dönemde bu fikirlere eşlik eden hatta zaman zaman bunların yanına ikâme edilmeye çalışılan düşünce ise *batıcılık* fikri olmuştur. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'da modernleşme çabaları Avrupa aydınlanma ideallerinin, eğitilmiş Osmanlı Müslüman bürokratik eliti arasına nüfuz ederek taraftar bulduğu çizgisel bir süreç olmuştur.⁹

"*Batı karşısında nerede ve neden zayıf düştük?*" sorusuna verilen ilk cevaplar arasında askerî durum öne çıksa da daha sonraları cevaplar arasına siyasî, toplumsal ve kültürel birtakım cevaplar da katılmıştır. Aydınlar ve yönetici elitler arasında batının karşısındaki *geç kalınmışlık duygusu*¹⁰ bütün alanlarda reformlar yapılmasının önünü açmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti "reform"lar aracılığı ile geç kalınmışlık duygusunu yenmeye çalışırken, Türkiye Cumhuriyeti Kemalist ideoloji ile daha radikal bir kopuş sergilemiştir. Hatta bir görüşe göre, Kemalist reformlar, Osmanlı reformlarının son safhasını oluşturmuştur.¹¹ Başka bir görüşe göre, 19. yüzyılda ilerleyen modernleşme düşüncesi, dört evrede kendini göstermiştir. Bunlardan birincisi Tanzimat paşalarının bürokrasi ile yürütmeye çalıştıkları "bürokratik" modernleşme; ikincisi II. Abdülhamit'in "monarşik" modernleşmesi, üçüncüsü Jön Türklerin anayasa ve parlamentoyla yürütmeye çalıştıkları "meşruti" modernleşme ve dördüncü olarak demokrasiyi ve ulus devleti veri alan "cumhuri" modernleşme¹² olduğu iddia edilmektedir. Diğer bir deyişle, Tanzimat aydınları ile dinamizm kazanan devletin modernleştirilmesi düşüncesi, Jön Türkler ve İttihatçılar tarafından sürdürülmüş, Kemalist rejim de bu anlayışın mirasçısı olmuştur. Osmanlı Devleti ile Türkiye arasındaki bu siyasal ve toplumsal süreklilik aynı zamanda içerisinde bir dönüşümü de barındırmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Batı Avrupa'daki modernleşme ve sanayileşme süreçlerine bağlı olarak ekonomik, kültürel ve sosyal pek çok alanda savunmaya dayalı bir modernleşme anlayışını benimsemesine yol açtı.¹³

Osmanlı Devleti, Batı karşısında geç kalınmışlık/geri kalmışlık gerçeğine çözüm olarak insanlığın yüzyıllardır vazgeçemediği bir olgu olan "eğitim"den yardım alma yoluna gitmiştir. 19. ve 20. yüzyıllar her ne kadar ulusçuluk çağı olarak nitelenmişse de aynı zamanda eğitim çağı da olmuş-

⁹ Somel, 2010:19.

¹⁰ Asker, 2012:3, 4.

¹¹ Zürcher, 2009:44.

¹² Alkan, 2006:380.

¹³ Gencer, 2008:356.

tur. Uluslar ve kitleler, eğitim yoluyla yeni siyasal yapıya (ulus devlet yapısına) eklemlemeye çalışılmıştır. Söz konusu yıllarda siyasal elitlerin modern devletlerin inşasındaki en büyük silahı ulusçuluk fikri olmuşsa bunun en büyük itici gücü de eğitim olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde hanedan mensupları tarihin öznesi konumundayken İkinci Meşrutiyet ile artık tarihin nesnesi konumuna düşmeye başlamıştır. Cumhuriyet ile birlikte millet veya daha açık söylersek, "Türkler" tarihin öznesi konumuna erişmiştir. Bahsedilen bu özelliklerin hemen hemen tümü eğitimin en önemli unsurlarından olan ders kitapları ve müfredatlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çünkü modern endüstriyel dünyada eğitim sisteminde standartlaştırılmış bir dil aracılığıyla, ders kitaplarının içerilen bilgiyi aktarma rolü verilmiştir. Gellner'in ifadesiyle *meşru eğitimin tekelini ele geçirmek, artık meşru şiddetin tekelini ele geçirmekten daha önemli ve belirleyicidir.*¹⁴Tarih ders kitapları ve müfredatlar bu belirleyiciliğin elde tutulmasının ve kökleşmesinin aracıdır. Böylelikle, tarih ders kitaplarının ve müfredatlarının tekelini elinde bulundurmak, modern devletler için stratejik bir öneme sahip olmuştur.

19. yüzyıla kadar eğitimciler arasında "Ne öğretilim?" sorusu pek tartışılmıyor, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bilgi üretimindeki patlamalar bu sorunun cevaplanmasını gerekli kılıyordu.¹⁵ Modernleşme, ilerleme ve pozitivizmden etkilenen eğitim sistemleri Osmanlı Devleti ve Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın sonlarına kadar bu anlayışlardan bahsetmek pek olanaklı değildir. Nitekim Rüşdiye ve İdadilerde okutulan tarih derslerinde de hanedan ve vakanüvisçi anlayış sergileniyordu. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sibyan mekteplerine konulan tarih ders kitaplarında da aynı tutum sergilenmeye devam etti. Dolayısıyla Osmanlı'da ders kitaplarının ve müfredatlarının bu anlayışlardan etkilenmesi için en azından İkinci Meşrutiyet dönemini beklemek gerekecekti. Kemalist tarih yazımı ise modernleşmeci, ilerlemeci ve pozitivist anlayışı batı Avrupa'da olduğu gibi, eğitim yoluyla topluma nüfuz ettirmesi gerektiğinin farkına varmıştır.

I. 19. YÜZYIL AVRUPA'SINDA ULUS DEVLET TARİHÇİLİĞİ VE TARİH EĞİTİMİ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla kadar modernleşme çabalarına rağmen geleneksel bir yapı sergiliyordu. Ancak, 19. yüzyıl Avrupa'sında Osmanlı Devleti'nin de etkilenmeye başlayacağı -gerek siyasî gerekse kültürel alan-

¹⁴ Gellner, 2006:66, 112.

¹⁵ Safran, 2006: 27.

da- pek çok gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmelerin kökenlerini Orta Çağ'a kadar götürebiliriz. Avrupa'da feodalitenin ortadan kalkması ile birlikte, yeni bir toplumsal, kültürel ve siyasal ortam belirmiştir. Millî monarşilerin kurulması ile "ülke/vatan" kavramının bilinçlerde yer edinmeye başlaması siyaset ve eğitim gibi birçok alanı da derinden etkilemiştir. 13. yüzyıl itibarıyla modern devletlerin oluşmaya başlaması ulus devletlere giden süreçte önemli bir etki yapmıştır. Aydınlanma sonrası doğayı çeşitli üst-anlatı/büyük anlatılarla açıklamaya girişen her bir tarih yorumu ulus devlet ortamı içerisinde şekillenmiştir.

Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı ulusçuluk akımı ile tarih bilimi ve tarih yazımı tüm bilgi alanları arasından seçilerek başköşeye oturmuş, her devletin "şanlı", "en eski" ve "büyük" geçmişini ortaya çıkarma çabasına katkıda bulunmuştur. 1619. yüzyıla kadar iktidarlarda ve devlet adamlarında "toplum", "yurttaşlık" gibi kavramlar ve böyle bir bilinç durumu olmadığından toplumun eğitilmesi diye bir şey de söz konusu değildi. İnsan aklı bu bilince modernleşme ve endüstrileşme sonucunda erişmiştir. Bunun doğal bir uzantısı olarak 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl eğitim açısından oldukça baş döndürücü bir yüzyıl olmuştur. Fransa, Almanya, Japonya ve Osmanlı Devleti (daha sonra Türkiye) gibi pek çok Avrupa ülkesinin modernleşmesinde (Murat Belge'nin deyişiyle militarist modernleşmesinde) eğitim etkili olmuştur:

19. yüzyılın modern sanayi toplumuna kadar hiçbir toplum yurttaşlarını eğitime gereği duymamıştır. Sanayinin özellikleri bunu sadece "istenir" değil, mutlaka olması gereken bir yeterlilik haline getirdi. Binalarıyla, çeşitli malzemeleriyle ve en çok da geniş öğretmen kadrolarıyla bayağı pahalıya patlayan bir şey olmasına rağmen, "modernleşme" kararını veren bütün toplumlar kısa sürede zorunlu eğitim programları da yaptılar. ¹⁷

Avrupa'da Aydınlanma döneminde ulusal ve laik eğitim için bu doğrultuda çabalara girişildiği görülmektedir. 18. yüzyıl yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil, aynı zamanda dinsel düşünce tarzlarının da günbatımıdır. ¹⁸ Artık "millîlik" ve "laiklik" kök salmaya başlamıştır. Bu bağlamda J. R. d. Caradeux (1706-1785) ve Herder (1744-1803) "Millî eğitim" kavramını kullanmışlar, J. G. Fichte (1762-1814) ise milliyetçi eğitimin gerekliliği ve bu ilkeye uygun okullar üzerinde durmuştur. ¹⁹

Tarih öğretiminin gelişimi ulusal bilincin ve yurttaşlık fikrinin gelişimi ile doğrusallık göstermektedir. Kentlerde doğan ve güçlenen orta sınıf, kendi

¹⁶ Şimşek, 2013:3.

¹⁷ Belge, 2012:112.

¹⁸ Anderson, 2014:25.

¹⁹ Sakaoğlu, 1993:57, 58.

dünya görüşünü ulusal bir ideoloji olarak tüm topluma dayatmış ve toplumsal birlik ve barışın ancak çeşitlilik içinde korunacağı anlaşıldığından “Birlik içinde çeşitlilik” ve onun yansıması olan “çeşitlilik içinde birlik” ilkelere kültürel çeşitliliği korumaktan çok ulusal kimliği sağlamaya hizmet etmişlerdir.²⁰

19. yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkmaya başlaması ile tarihe ve tarih yazıcılığına önemli bir iş düşüyordu: Ulusları “Tarih” yoluyla inşa etmek. Çünkü Tarih’ten yararlanarak pek âlâ ulus inşa etmek, olanaklıdır.²¹ Bu nedenle 19. yüzyıl tarih yazımı, ulus devlet tarihçiliği ekseninde gelişmiştir. Bu yüzyıl, Herder’in her çağı ve ulusu kendi özelliği ve tekilliği içinde tanıma anlayışı genel tarihe olduğu kadar Alman ulusunun tarihine de yönelen Alman Tarih Okulu’nu doğurmuştur.²²

Tarih araştırması [Alman Tarih Okulu’na göre] bir insanı, bir ulusu, bir halkı, bir devleti, ‘kendi özel oluşturma tarzı’, kendi özel durumu ve kendi özel belirlenimi altında ele almalıdır. ‘Tarihsel bilgi, bir halkın, bir ulusun, bir devletin, kendine özgülüğünü oluşturan öğelerin eleştirisi ve çözümlemesi yoluyla elde edilir. Bu bakımdan tarihsel bilgi, ‘bir ulusun, bir halkın belirli bir süreçte kendisini nasıl tanıdığı’nın da bilgisi olmak durumundadır.²³

19. yüzyılda ulusçu ideolojilerin kurulmasında tarihin bir araç olarak kullanılması ulusçu tarihçilik denilen bir kategori doğmasına neden olmuştur.²⁴ 19. yüzyılda tarih yazıcılığının büyük atılım yapmasını sağlayan Ranke’nin, tarihin tarih için yazılması gerektiği yönündeki tutumu, onu ulusların ve devletlerin özgün olduğu ve ulus devletlerin kendi kültür ve gelenekleri doğrultusunda tarihlerini yarattıkları sonucuna götürüyordu.²⁵ Ranke şimdiki zaman da dâhil, verili bir zamanda mevcut olan ne varsa hepsinin Tanrı’nın takdiri olduğu ve Avrupa devletlerini de Tanrı’nın düşüncesi olarak görüyordu.²⁶ 19. yüzyılda (hatta 20. yüzyılda da) akademik tarihçilik ulus devlet çerçevesinde ilerlemeci bir tavır takınmasının yanında “ulusun ve devletin en yüksek katmanı” olarak görüldüğünden “büyük” devlet adamlarına da tarih yazıcılığı içerisinde bir önem atfediyordu. Carr ve Fontana, bu durumu “Akademik tarih, 19. ve 20. yüzyılların büyük devlet adamlarının yazdıkları mektupları yayınlamak, yaptıkları işleri ayrıntısına değin yorumla-

²⁰ Güvenç, 2014:27.

²¹ Kılıçbay, 1999:11.

²² Özlem, 2001:135, 136.

²³ K. Rossmann, *Deutsch Geschichtsphilosophie von Lessing bis Jaspers*, 1959 ve G. Scholtz “Geschichte” (in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Band II), 1978’den akt. Özlem, 2001:136, 137.

²⁴ Tekeli, 2011:135.

²⁵ Tekeli, 2011:149; Tekeli, 1999:132.

²⁶ Evans, 1999:25.

mak ve yaşam öykülerini aydınlatmak için binlerce cilt ve tonlarca kâğıt harcadılar. ²⁷cümleleriyle açıklamaktadır.

Ulusçuluk düşüncesi nihayetinde derinliğine içselleştirilmiş, her biri devlet tarafından korunan, eğitime bağlı yüksek kültürlerle dayanan yeni türden bir toplumsallaşmanın sonucu olduğu söylenebilir. ²⁸ 19. yüzyılın ikinci yarısında ulusçuluğa paralel olarak eğitime artan ilgi ile Avrupa’da tarih eğitimi, ulusal kimlik yaratmak ve bu kimliği güçlendirmek için araçsal bir konuma getirilmiştir. ²⁹ Aynı yüzyılda “vatan”, dünyanın merkezi sayılıyor, tarih kitapları tarih öğretimi konusunda vatan sevgisini geliştirmeyi hedefliyordu. ³⁰ Vatan (ya da toprak), ulus inşasında önemli bir unsurdur çünkü, ulusun yaşam alanı olarak önemsenir. ³¹ Ulusçuluk çağında örneğin Japonya’daki eğilim, ulusal büyüklüğü eğitimin en üstün amacı yapma şeklindeydi ve tutkuların eğitilmesi yolu ile devlete adanmış yurttaşlar yetiştirmektir. ³²Ulus devlet ortamı içerisinde şekillenen tarih yazımı, tarih ders kitaplarındandıgı kadar etkilemiştir. Genel olarak tarih yazımında, özelde ise ders kitaplarındaki anlayışlar, modernitenin toplum dizaynında kimlik yaratmanın önemli bir aracı olmuşlardır. Tarih dersi böylelikle iktidarların ve onların siyasal mühendisliğinin enstrümanı haline dönüşmüştür.

II. İLKOKULLARDA TARİH ÖĞRETİMİNDE BİR DÖNEMEÇ: MAARİF-İ UMUMİYE NİZAMNAMESİ (1869)

Osmanlı yönetici eliti, tarih öğretiminin önemini 19. yüzyılın ortalarından itibaren fark etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti’nde Tanzimat döneminde gelişen eğitim kurumlarının sivil ve askerî bürokrasinin yeniden üretilmesini sağlamaya yönelik olması ve toplumun diğer kesimlerine yönelik başarılı olamaması³³ yeni bir atılımın doğmasını sağlamıştır. Saffet Paşa’nın girişimiyle 1869’da yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi böyle bir sürecin ürünü oldu. Nizamname, esas olarak eğitimi modernleştirmeye çalıştığı gibi eğitime bir standart da getirmeye çalışıyordu. Eğitimi artık devlet hizmeti olarak kabul etmeye başlayan merkezî yapı, bu nizamnameyle eğitimin sınırlarını ve çerçevesini belirliyordu. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile umumi mektepler; sıbyan ve rüşdiye mekteple-

²⁷ Carr ve Fontana, 1992:34, 35.

²⁸ Gellner, 2006:127.

²⁹ Ersanlı, 2003:23.

³⁰ Otto-Ernst Schueddekopf, vd., Tarih Öğretimi ve Tarih Kitaplarının Geliştirilmesi, Çev. : Necati Engez, İstanbul, 1969, s. 37’den akt. Türk, 2006:34.

³¹ Aktoprak, 2010:23.

³² Russel, 2004:35.

³³ Tekeli, 1985:469.

ri, idadiye ve sultaniler ile âli mektepler olarak belirlendi ve zorunlu öğrenim esası getirildi. ³⁴ Nizamnamenin altıncı maddesine göre, sıbyan mekteplerinin tahsil süresi de dört yıl olarak belirlendi.

Nizamnamenin tarih eğitimi açısından önemi tarih dersini her düzeyde öğretim programına koyması olmuştur. Bu doğrultuda nizamnamenin altıncı maddesine göre sıbyan mekteplerine tarih dersi olarak “Muhtasar Tarih-i Osmanî” konulmuştur. ³⁵ Nizamnamenin yayınlandığı yıla kadar (1869), sıbyan mekteplerinde tarih dersi okutulmadığı düşünüldüğünde, bu durum sıbyan mektepleri için dikkate değer bir gelişme olmuştur. Sıbyan mekteplerinin dışında, dört senelik rüşdiye mekteplerine “Tarih-i Umumi” ve “Tarih-i Osmanî”, dört senelik kız rüşdiyelerine “Muhtasar Tarih”, üç senelik idadilere “Tarih-i Umumi”, mekâtib-i sultanîyelerin edebiyat sınıfına “Tarih”, Darümuallimin’in edebiyat sınıfına “Tarih-i Umumi” (her milletin kendi diline göre tedris edilmek üzere), Darümuallimat’ın sıbyan şubesine “Tarih-i Osmanî” ve rüşdiye şubesine “Tarih”, Darülfünun’un hikmet ve edebiyat şubesine “İlm-i Tarih” ve “Tarih-i Umumi” dersleri konulmuştur. ³⁶ Tarih derslerinin genel amacı her seviyede, Osmanlı tebaasını Osmanlılık düşüncesi çerçevesinde birleştirmek ve böylelikle toplumu bir arada tutmak idi. Tarih derslerinin içeriğinin genel olarak hanedan tarihinden oluşması bu düşüncenin bir ürünüdür. Nitekim Telif ve Tercüme Dairesi’nin “*Mekâtib-i Sıbyan İçin Müsabakata Vaz’ Olunan Kitapların Beyannameleleri*”nde, sıbyan mektepleri için yazılacak olan Osmanlı Tarihi kitabının özellikleri şöyle belirlenmiştir:

Osmanlı Devletinin ortaya çıktığı ve öncesinde Anadolu’da bulunan devlet ve milletlerin ahvaline dair bir mukaddime, Osmanlı Devleti’nin ortaya çıkışından o zamana kadar ortaya çıkan her türlü önemli olaylar ve özellikle Osmanlı sultanlarının doğum, cülus ve ölümlerinin tarihlerini içermesi...

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nden sonra yeni usûl (usûl-i cedîd) eğitim hareketi içinde Selim Sabit Efendi 8 Mayıs 1870’te Rehnümâyı Muallimin’i yayınladı. ³⁷ Selim Sabit’in “Öğretmenlere rehber, yol gösterici” anlamına gelen Rehnümâyı Muallimin’in ³⁸ isimli eseri, sıbyan mektepleri öğretmenlerini eğitim-öğretim yöntem ve teknikleri konusunda aydınlatma

³⁴ Antel, 1940:14.

³⁵ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Y. EE. 112/6. 24 Cemazeyilahir 1286/1 Ekim 1869.

³⁶ Mekteplerdeki tarih dersleri için bk. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Y. EE. 112/6. 24 Cemazeyilahir 1286/1 Ekim 1869.

³⁷ Selim Sabit Efendi’nin usûl-i cedîd hareketi içindeki yerini ele alan bir çalışma için bk. Temizyürek, 1999. Diğer bir çalışma için bk. Haktanır, 2006. Sabit’in bu anlayışı aslında Osmanlı’daki geleneksel eğitim anlayışının bir başka şekliyle ifadesidir. Çünkü sıbyan mekteplerinde ve diğer devlet okullarında hâkim olan usûl, yani metinleri ezberleme ve ezberden öğrenme (usûl-i cedîd) idi. Böyle bir yorum için bk. Fortna, 2013:247.

³⁸ Bu eseri, öğretim teknikleri açısından inceleyen bir çalışma için bk. Haktanır, 2006.

amacı gütmektedir. ³⁹ Bu eser aynı zamanda sıbyan mekteplerine özel yazılmış ilk öğretim metodu kitabıydı. Selim Sabit Efendi eserinde, sıbyan mekteplerinde okutulacak olan Osmanlı tarihi dersinin yöntemini de belirlemiştir. Selim Sabit'e göre tarih derslerinin işleniş şeklini şu şekilde açıklamaktaydı:

Öğrencilere (sıbyana) hem okuma parçaları sağlama hem de bazı önemli olayları belleme amacıyla olduğundan her dersin başında öğretmen dersi özetler ve öğrenciye dersi tekrar ettirir. Öğrencilere ders tekrar ettirildikten sonra dersin içerdiği önemli olaylar soru ve cevap şeklinde işlenir.

Selim Sabit, temrin (tekrar) başlığı altında öğrencilere yöneltilebilecek soruları ise kısaca şöyle sıralamaktaydı:

Devlet-i Osmâniye hangi tarihte ve nerede teşekkül etmiştir? Osmanlılar Rumeli yakasına hangi tarihte ve nereden geçtiler? Rumeli hisarı hangi padişahın zamanında inşa olunmuştur? İstanbul ve Edirne hangi tarihte ve kimin zamanında fetholdü? Amerika hangi padişahın zamanında keşf olundu? Şam ve Mısır ülkesini hangi padişah fethetti? Osmanlılar tarafından Viyana şehri kaç defa muhasara edilmiştir?⁴⁰

Yukarıdaki sorulardan da anlaşılacağı üzere Selim Sabit'in tarih dersinden beklentisi öğrencilere bazı tarihi olayları ezberletmek ve öğrencilere "padişah" vurgusu yapmak ve devletin "başarılı" askerî zaferlerini benimsetmektir. Böylelikle tarih dersi, devletin isteyeceği "itaatkâr", "makul" ve "makbul" bir yurttaşı inşa etmiş olacaktır.

III. İKİNCİ ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İLKOKULLARDA TARİH ÖĞRETİMİ VE MÜFREDATLAR (1876-1909)

Abdülhamid dönemi, ilkokuldan yükseköğretime kadar her düzeyde okullaşmanın yaygınlaştığı dönem olmuştur. Yeni mekteplerle inşa edilmeye çalışılan şey, geleneksel devletin en az zayıyla modern ve medeni bir devlete dönüştürülmesiydi. ⁴¹ Abdülhamid döneminde genel olarak ders kitaplarındaki "ideal insan tipi" Allah'a, peygambere ve padişaha itaat eden insan olarak sunulmuştur. ⁴² İlköğretim ise daha çok din ve ahlâk derslerinden ibaretti. Rüşdiyelerde ise dersler, önceleri din dışı konulardan oluşmaktayken 1892'den itibaren ders programlarına din, ahlâk, Osmanlı Tarihi ve Türkçe dersleri eklenerek programa daha İslâmî ve millî bir nitelik kazandırmak amaçlanmıştır. ⁴³ 1880'lerde üç yıllık ibtidailerde, Elifba, Kur'an-ı

³⁹ Akyüz, 2011:203-204.

⁴⁰ Selim Sabit, 1299 (1883):24, 25.

⁴¹ Gündüz, 2013:84.

⁴² Doğan, 1994:163.

⁴³ Karpat, 2005:181-182.

Kerim, Tecvid, İlmihâl, Ahlâk, Sarf-ı Osmanî, Hesap, İmlâ, Kıraat, Mülahhas Tarih-i Osmanî, Muhtasar, Coğrafya-yı Osmanî, Hesap, Hüsn-ü Hat; köy ibtidailerinde ise Tarih, Coğrafya, Ahlâk ve Sarf-ı Osmanî dersleri okutulmaktaydı. ⁴⁴ 1892’de ilkokullar için yayınlanan tâlimat ile dört yıllık kasaba ibtidâilerindeki dersler; Elifbâ-yı Osmanî, Eczâ-yıŞerîfe, Hesap, Kur’an-ı Kerim, İlm-i Hal, Kıraat ve Hat olarak belirlenmişti. ⁴⁵ Salnamelelere göre kız ve erkeklerin öğrenim gördüğü ilk mekteplerde ders programının; Elifba, Kur’an-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hâl, İmlâ, Kıraat, Sarf-ı Osmanî, Hesap ve Hüsn-ü Hat⁴⁶ isimli derslerden oluştuğu görülmektedir. 1318 (1900) tarihli maarif salnamesine göre ise, programda bazı değişiklikler yapılarak ilk mekteplerin ders programları; Elifba, Kur’an-ı Azîmüşşân, Tecvid, İlm-i Hâl, Ahlâk, Sarf-ı Osmanî, İmlâ, Kıraat, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, Hesap ve Hüsn-ü Hat’tan oluşmuştur. ⁴⁷ Kur’a Mekâtib-i İbtidâyesinin ders programında “Tarih” dersi yer almazken, tarih bilgilerinin dördüncü sınıfta “Kıraat” dersi içinde verildiği görülmektedir. Bu programa göre, Tarih dersinin amacı da hanedanın tarihini öğretmektir. Tarih dersinde öğretilmesi gereken “*vezaif-i ubudiyet*”⁴⁸ olarak nitelenmektedir. 1902’de okulların ders programı yeniden düzenlenmiştir. Yeni ders programına göre; kur’amekatib-i ibtidaiyesinin mevcut programında 8 olan ders sayısı, Ahlâk ve Ziraat derslerinin eklenmesiyle 10’a çıkarılmıştır. Ahlak dersi dördüncü sınıfta 1 saat; Ziraat dersi üçüncü ve dördüncü sınıfta 1’er saat olarak belirlenmiştir. KasabatMekatib-i İbtidaiyesinde ise hem mevcut hem de düzeltilen (muaddil) programda Muhtasar Tarih-i Osmanî üçüncü sınıfta iki saat, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî üçüncü sınıfta 2 saat; ahlâk dersinin ise, ikinci ve üçüncü sınıflarda 2 saat olduğu görülmektedir. Zükûr (erkek) Mekatib-i İbtidaiyesinde Tarih dersi hem mevcut hem de muaddil programda ikinci ve üçüncü sınıfta 2’şer saattir. Coğrafya dersinin ise her iki programda da 2’şer saat olduğu görülmektedir. Ahlâk dersi ise ilk programda birinci ve ikinci sınıfta 1’er saat iken muaddil programda sayısı ve sınıf düzeyi artırılarak birinci ve ikinci sınıfta 2’şer saate çıkarılmış, üçüncü sınıfa da 1 saat olarak eklenmiştir. İnas (kız) Mekatib-i Rüşdiyye’inde ise mevcut programda dördüncü ve beşinci sınıfta 2’şer, altıncı sınıfta 1 saat iken, muaddil programda dördüncü ve beşinci sınıflarda bu sayı 1’e düşürülmüş, altıncı sınıfta ise aynı kalmıştır. Coğrafya dersi ise, her iki program-

⁴⁴ Sakaoğlu, 1993:102; Kodaman, 2009:88; Binbaşoğlu, 2005:223.

⁴⁵ Akyüz, 2011:227.

⁴⁶ Dersaadet ile Kasabatta Bulunan Zükur ve İnas Mekâtib-i İbtidaiyesine Mahsus Müfredat Programı, Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1316:338.

⁴⁷ Dersaadet ve Kasabat İbtidai Mekteplerine Mahsus Müfredat Programıdır, Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1318:220; Mahmud Cevad, 2002:278, 285.

⁴⁸ Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1318:245-246.

da da dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflarda 2'şer saat olarak görülmektedir. Kız rüşdiyelerinde Ahlâk dersi mevcut programda ilk üç sınıfta yoktu. Dördüncü ve beşinci sınıflarda bu ders 2 saat, altıncı sınıfta 1 saat iken, muaddil programda Ahlâk dersi bütün sınıflara konulmuş, birinci ve ikinci sınıfta 2 saat; üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfta 1'er saat, altıncı sınıfta ise 2 saat olarak belirlenmiştir.⁴⁹

Maarif Nazırı Haşim Paşa zamanında 1904 yılında tüm ibtidâî mektepler için hazırlanan ders programında dersler; 1. sınıfta, Elifba, Kıraat, EczâyıŞerîfe, Yazı ve İlm-i Hal; 2. sınıfta Kur'an-ı Kerim, İlm-i Hal, Kıraat, Hesap, Yazı; 3. sınıfta Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlm-i Hal, Kavâid-i İmlâ, Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmanî ve Ahlâkî Kıraat'ten oluşmaktaydı.⁵⁰

III. 1. İkinci Abdülhamid Döneminde Tarih Ders Kitapları

Abdülhamid dönemi, Tarih ders kitapları açısından önemli gelişmelere gebedi. Bu dönemde, ibtidâî mekteplerde program dâhilinde belirlenmiş kitaplar dışında başka bir kitap okutturulmasına izin verilmeyerek umum-u maarif idareleri uyarılmaktaydı.⁵¹ Abdülhamid döneminde Tarih dersinin içeriği "Osmanlılık" ve "İslamcılık" bilinci çerçevesinde şekillendi. Tarih dersinin öğretim programında ana amaç padişahın (dolayısıyla İslam halifesinin) tarihini öğretmek olmuştur. Ders kitabında konuların Osmanlı'nın kabile olarak ortaya çıkışı ve Osmanlı beyliğinin kurucusu Ertuğrul Gazi'den başlaması bunun bir göstergesidir. Adı geçen salnamede "Tarih-i Osmanî" dersinin başlangıcı şu şekildedir:

Ecdâd-i izâmımızın mensup oldukları kabile. Evvelden ikâmet ettikleri mahal. Ertuğrul Bey ve hicretleri. Gazi Sultan Osman Han Hazretleri. Gazi Sultan Orhan Han Hazretleri...⁵²

Salnamede padişahların isimleri o dönemki mevcut padişah sultan II. Abdülhamid'e kadar birer birer yazılmıştır. Abdülhamid döneminde tüm ders kitaplarında olduğu gibi, tarih ders kitaplarında da sıkı bir denetim söz konusuydu. Devrin önemli aydınlarından Selim Sabit Efendi, bu konuda sansüre uğrayanlardan biridir. Selim Sabit, kitabının ikinci baskısında Abdülaziz'in intiharı olayı ile ilgili olarak "kendi kendisini telef etmiş"⁵³ ifadeleri nedeniyle kitabın okullarda okutulması yasaklanmıştır. Selim Sabit, bu ifadesinden dolayı iktidarın adeta hışmına uğramıştır. Selim Sabit'in ibtidâî okullarda okutulan *Muhtasar Tarih-i Osmanî* isimli eserinin okullarda oku-

⁴⁹ BOA Y. PRK. MF. 4/54 26 Safer 1320/4 Haziran 1902.

⁵⁰ Akyüz, 2011:228.

⁵¹ BOA MF. MKT. 938/65 11 Cemazeyilevvel 1324/11 Temmuz 1906.

⁵² Salname-i Maarif-i Nezaret-i Umumiyye, 1318:245-246.

⁵³ Selim Sabit, 1295 (1878):37.

utulmamasına dair Ankara Maarif Müdüriyetine uyarıda bulunduğu görülmektedir.⁵⁴ Selim Sabit Efendi tarafından yazılan *Muhtasar Tarih-i Osmanî* isimli kitabın toplatılıp imha edilmesi ve böyle yayınların yayınlanmasına asla meydan ve imkân verilmemesi gerektiği beyan edilmiştir.⁵⁵ Bu konudaki bir tezkirede, irade gereğince yasaklandığı halde öğrencilere satıldığı ihbar edilen Selim Sabit Efendi'nin "*Muhtasar Tarih-i Osmanî*" isimli kitabının toplatılıp imha edilmesi, basımına ve yayımlanmasına meydan verilmemesi söylenmektedir.⁵⁶ Dahası, Selim Sabit Efendi'nin okullarda okutulması yasaklanan "*Muhtasar Tarih-i Osmanî*" isimli risaleleri yakılarak imha edilmiştir.⁵⁷ Ancak Selim Sabit Efendi'nin eserinin sakıncalı bulunarak toplattırılmasından sonra öğrenciler, tarih öğretiminden mahrum kalmıştır.

58

İlkmekteplerde okutulacak tarih dersi, yaratılması planlanan yeni kuşaklar için bir laboratuvar özelliği taşımıştır. Bu dönemde Selim Sabit Efendi, Ahmed Rasim ve İbrahim Hakkı gibi isimler⁵⁹ ilkmekteplerde okutulmak ve resmî bir ideoloji inşa etmek için tarih ders kitabı yazmışlardır. Abdülhamid dönemi ders kitaplarının ortak özelliği, Osmanlılık ve İslamcılık ekseninde yazılmış olmasıdır. Bu nedenle ders kitapları; padişahlar ve onların dönemlerinin yoğun bir "İslâm" vurgusuyla bilgilerin aktarıldığı siyasi metinlerdir. Aslında her ne kadar "*Osmanlılık*" ve "*İslam*"⁶⁰ vurgusu ön plana çıksa da devletin "*Türk*" olduğu vurgusu da ders kitaplarına bu dönemde girmeye başlamıştır. Örneğin İbrahim Hakkı'nın "*Zübde-i Tarih-i Osmanî*" isimli eserinde kitabın henüz ilk sayfasında "*Osmanlıların zuhuru*" başlığı altında "*Osmanlıların cediti Türk kabilelerinden Kayı Han kabilesidir.*"⁶¹ denilmiştir. İbrahim Hakkı'nın bir başka eseri "*Küçük Osmanlı Tarihi*"dir. Hakkı, eserini açık bir Türkçeyle yazmaya çalıştığını ve bazı Arabî ve Farsî kelimelerin anlamlarının sayfanın sonunda verdiğini söylemektedir. Eser, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ortaya çıkışından, Osmanlı Devleti önceindeki İslam devletlerine ve Osmanlı Devleti'ne dair bilgiler içermektedir. İbrahim Hakkı, Rüşdiyeler için Mehmed Azmi Bey'le birlikte yazdığı "*Muhtasar Tarih-i Osmanî*" isimli eser rüşdiye programlarına girmiş ancak sıbyan mektepleri için büyük geldiğinden bu seviyede okutabilmek için "*Küçük*

54 BOA MF. MKT 158/75 27 Cemazeyilevvel 1310/17 Aralık 1892.

55 BOA DH. MKT 2294/50 5 Cemazeyilevvel 1296/27 Nisan 1879.

56 BOA MF. MKT. 490/14 4 Zilkade 1317/6 Mart 1900.

57 BOA MF. MKT 104/6 1 Rabülahir 1306/5 Aralık 1888.

58 BOA MF. MKT 105/101 17 Cemazeyilevvel 1306/19 Ocak 1889.

59 Bk. Selim Sabit, 1295 (1878); Mülahhas tarih-i Osmanî, 1322; Ahmed Rasim, 1306 (1890); İbrahim Hakkı, 1308 (1892).

60 Örneğin birçok tarih ders kitabının geleneksel İslâmî metinlerde olduğu gibi "besmele" ile başladığı görülmektedir. Bk. Mülahhas tarih-i Osmanî, 1317-2.

61 İbrahim Hakkı, 1309; Selim Sabit, 1295 (1878).

Osmanlı Tarihi" isimli eserini yazmıştır. Hakkı'nın adı geçen eserinde de Osmanlı'nın kökeninin "Türk" olduğu ifadesine yer verilmiştir:

Osmanlıların cediti Türk kabilelerinden Kayı Han kabilesidir. Kayı Han kabilesi Selçukilerle beraber Horasan taraflarına gelip orada kalmış ve Tatar istilasında CelaleddinHarzemşah'ın maiyetinde bulunarak kahramanlık ve fedakârlık ile şöhret almıştır. ⁶²

Hakkı'nın eserinde de her padişaha bir bölüm ayrılmış ve padişahların dönemlerinde geçen olaylar anlatılmıştır. İçerik olarak ise otuz birinci padişah Abdülmecid'e kadar gelinmiştir. Hakkı'nın eseri, Hz. Muhammed'in doğumuyla başlamaktadır. İslam dünyasında meydana gelen olaylar, örneğin halifelik makamının değişimi, Kerbela olayı, anlatılmıştır. ⁶³ Kitapta "Tarih" genel olarak İslam'ı ve halifeliği sürdüren devletlerin tarihi olarak ele alınmıştır. Diğer bir eserde ise "Osmanlıların ecdadı Türk kavmidir. Bu Türkler ahalisinin çokluğuyla ve kahramanlıkça o zamandaki eski kavimlerin en meşhurlarından sayılır idi. ⁶⁴ denildiği görülmektedir. Dolayısıyla öğrencilerde inşa edilmeye çalışılan bilinç, "Bizim kökenlerimiz Türk, ancak hepimiz Osmanlıyız ve Müslümanız." biçimindedir.

Abdülhamid dönemi ders kitapları, hanedan merkezli tarih anlayışının iyi birer örnekleridirler. Selim Sabit'in sıbyan mekteplerinde okutulmuş olan eser⁶⁵, Osmanlı'nın beylik olarak ortaya çıkışından kısaca bahsederek, devletin birinci padişahından otuz ikinci padişahına kadarki dönemi ele almaktadır. Her bir padişahın dönemi ile ilgili kısa bilgiler verildikten sonra o bölümün sonunda padişahların doğum, cülus, saltanat ve ölüm senesi belirtilmektedir. Ders kitaplarında, hanedanı benimsetmek ve ona karşı bir itaat geliştirmek hedeflendiğinden, padişahların fetihleri üzerinde ağırlıklı olarak durulmuş, devletin sınırlarını genişletmesi süreci hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu nedenle kitaplarda, padişahlardan büyük saygıyla bahsedilmiş ve padişahların vefatı hakkında da kısa bilgilere yer verilmiştir. ⁶⁶

Ahmed Rasim ise, sıbyan mektepleri için yazdığı eserini içerik itibarıyla, Osmanlı beyliğinin ortaya çıkışından değil, Hz. Muhammed'den başlayarak otuz birinci padişah Abdülmecid dönemine kadar getirmiştir. Ahmed Rasim de tıpkı Selim Sabit gibi, eserinde genel olarak padişahların saltanat dönemlerinde geçen başlıca olayları anlatmaktadır. Osmanlı tarihi, genel olarak fetihlerin ve savaşların anlatıldığı siyasi ve askerî silsileler tarihidir.

⁶² İbrahim Hakkı, 1308 (1892):3:16.

⁶³ İbrahim Hakkı, 1308 (1892):3-9.

⁶⁴ Ali Galib, 1307:8.

⁶⁵ Selim Sabit'in, eserinde tarihsel bilgi bakımından birçok yanlışla düştüğü görülmektedir. Bu yanlışlar için bk. Özeçoğlu, 2004:72.

⁶⁶ Selim Sabit, 1295 (1878).

Kitapta Osmanlı devleti tarihi yine hanedan tarihi olarak anlatılmaktadır. Ders kitabında padişahların döneminde yapılan fetihler ve padişahların ölümleri ve defnedildikleri yerler ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁶⁷

Ders kitaplarının önceliklerinden biri, övgü ve yüceltmeler yapmaktır. Tarih ders kitapları, bu dönemde padişahlara övgülerle dolu birer metindirler. Örneğin sultan Orhan için *"biçarelere, fakirlere acır, kendi eliyle yiyecek dağıtır idi"* denilmiştir. Hıristiyanlar üzerine birçok fetih gerçekleştiren ve Osmanlı devletinin özellikle Balkanlar'da sınırlarını genişleten Murat hüdavendigar için ise *"himmeti büyük, gayreti çok bir padişah idi"* ifadesi kullanılır. Abdülmecid için *"gayet dindar bir padişahı"*⁶⁸, Sultan Murad Hüdavendigar için *"pederi gibi adaletli merhametli ve gayet cesur bir padişah idi"* denilmiştir. Ders kitaplarında nadir de olsa hanedan üyelerine karşı olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Örneğin iki kez tahta geçen sultan Mustafa için *"meczubluğu sebebiyle işlere bakamadığından devletin halinin fenalaştığı"* söylenir. Aslında padişahlara yapılan eleştirilerin altında yatan temel neden devletin düzeninin, başka bir deyişle nizam-ı âlemin bozulmasıdır. Devletin düzeni tarih yazarları tarafından çok önemsenen bir olgudur. Bu doğrultuda *"eşkıya"* olarak nitelenen Celâfîleri *"tepeleyen"* I. Ahmet'ten övgüyle bahsedilir. Hatta bütün zorbaları ve vilayetlerde türeyen isyanları *"terbiye eden"* IV. Murat için de benzer bir övgü söz konusudur. Hatta bir hastalık yüzünden ölen IV. Murat için *"devletin bir kahramanını yitirdiği"*⁶⁹ ifade edilmiştir.

Dönemin Osmanlı ve İslâmî anlayışı, tarih ders kitaplarını şekillendiren ana unsurdur. Ders kitabı yazarları Osmanlı ve İslâmî bilincin öğrencilere aktarılması için savaşlardan ve fetihlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir.⁷⁰ Hatta *"Tarih"*, askerî gelişmeler ve savaşlardan ibaretmiş gibi bir hava vardır. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed'in, Yavuz Sultan Selim'in ve Kanunî'nin seferleri büyük bir övünç kaynağı olarak sunulur. Selim'in Şah İsmail'i *"perişan ettiği"* ve sonrasında Mısır ordusunu *"tarumar ettiği"* anlatılır. Osmanlı Devletinin sınırlarını bir hayli genişleten Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bilgiler için de benzer şeyleri söylemek olanaklıdır. Sabit, Kanunî'nin fetihleri üzerinde durmuş ve seferlere bizzat katılıp ordularını yönettiğinden bahsetmiştir.⁷¹ Hatta Yavuz Sultan Selim, Osmanlı Devleti'nin ve dünyaya gelmiş hükümdarların en büyüklerinden biri olarak nitelendirilmiştir.⁷² Hem Yavuz Sultan Selim hem de Kanuni örnekleri ile Os-

⁶⁷ Bk. Ahmed Rasim, 1306 (1890).

⁶⁸ Ahmed Rasim, 1306 (1890):15;17:56.

⁶⁹ İbrahim Hakki, 1308 (1892): 24,48, 50, 51, 52.

⁷⁰ Ders kitaplarında Osmanlı'nın yalnızca zaferlerinden bahsedilmez. Örneğin Bayezid'in Timur'a yenildiği ve esir düştüğü Ankara savaşından da bahsedilir. bk. Ahmed Rasim, 1306 (1890):19.

⁷¹ Selim Sabit, 1291 (1875):12, 13.

⁷² Mülâhhas tarih-i Osmanî, 1324:10.

manlı'da “*ulu padişah*”ın özellikleri tipleştirilmeye çalışılmıştır. II. Bayezid devri anlatılırken İran'da Şah İsmail'in Safevi padişahı olup Şii mezhebini çıkardığı ve bu nedenle fesadın çoğaldığı⁷³ söylenerek Osmanlı'nın *Sünnilik* vurgusu yapılır. Yavuz Sultan Selim dönemi anlatılırken Selim için “*Fatih ile beraber en büyük padişahlarımızdandır.*” denilmiştir ve Selim'in Şiilere ve Safevilere karşı faaliyetlerine değinilmiştir. Bu doğrultuda Selim'in “*kırk bin Şii'yi katl ettirerek fesadın önünü aldıktan sonra Şah İsmail ile muharebe eyledi*” denilmiş ve bu doğrultuda İran üzerine yapılan savaşlar ve fetihler anlatılmıştır. Ders kitaplarında Selim'in Mısır seferi sonucunda halifelüğün Osmanlı'ya geçtiği söylenerek kutsal emanetlerin padişaha teslim edildiği ve böylece İstanbul'un merkez olduğu vurgulanmıştır.⁷⁴ Böylelikle tarih yazarının, Osmanlı'yı başarılı bir şekilde İslamiyet'in merkezi konumuna yerleştirdiği görülmektedir. Abdülhamid döneminde devletin temel politikası olan İslamcılığın, ders kitaplarında kendisini oldukça hissettirdiği başka örneklerden de anlaşılabilir. “*Küçük Tarih-i Osmanî*” isimli kitapta ilk başta Hz. Muhammed'in hayatından (Mekke'de doğumu ve kırk yaşında kendilerine peygamberlik geldiğinden) bahsedilir. Örneğin Peygamber zamanında Mekke'de Allah'a şirk koşanlar ve puta tapanlar olduğu, hatta iki üç tane Allah olduğunu iddia edenlerin olduğu ve bunların İslam'a davet edildiği söylenmektedir. Sonrasında ise Mekke'den Medine'ye hicret anlatılır. Hicret olayı anlatıldıktan sonra halifelerin isimleri sayılarak, *hicretin 699 (hicri) senesinde bizim Osmanlı devleti zuhur etti*⁷⁵ denilerek İslam tarihi ile Osmanlı tarihi arasında tarihsel süreklilik sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Rasim'in eserinde de, Osmanlılık ve İslamcılık vurgusunun yoğun bir şekilde gözlemlendiği dönem Osmanlı'nın sınırlarını genişlettiği dönemdir. Örneğin Yavuz Sultan Selim'in İslamiyet için yaptığı faaliyetlerden bahsedilir. Bu doğrultuda Şii Safevi devleti üzerine yapılan gazalar ve “*Anadolu'da türeyen Şii propagandasına karşı kırk bin Şii'yi kılıçtan geçirmesi*”nden bahsedilir. En nihayetinde halifelüğün Mısır seferinden sonra Osmanlı'ya geçmesiyle⁷⁶, Selim'in “*Osmanlılık namını bütün dünyaya duyurduğu*”⁷⁷ söylenmektedir.

Ders kitaplarında dikkat çeken bir özellik, yazarların referans/kaynak kullanmamasıdır. Kitaplar, öğretim yöntemi açısından incelendiğinde her bölüm bitiminde öğrencilere anlatılan konu ile ilgili birtakım soruların yöneltildiği görülmektedir.⁷⁸ Başka bir özellik ise bazı yazarların kitaptaki

⁷³ İbrahim Hakkı, 1308 (1892):37.

⁷⁴ İbrahim Hakkı, 1308 (1892):38, 40.

⁷⁵ Ahmed Rasim, 1306 (1890):5, 6, 7.

⁷⁶ Halifelüğün Yavuz Sultan Selim ile Osmanlı'ya geçtiği yaygın bilinen bir yanıdır. Aslında Yavuz Sultan Selim'den önce I. Murad'dan bu yana Osmanlı hükümdarları halife unvanını kullanıyordu. bk. Halil İnalçık, 2011:120.

⁷⁷ Ahmed Rasim, 1306 (1890):25, 26.

⁷⁸ Bk. Ahmed Rasim, 1306 (1890).

birçok bölümün başlığı altında bazı eski sözcüklerin anlamlarını vermiş olmasıdır. Ders kitaplarında öğrencilerin olayları ve olguları neden ve sonuçları ile analiz etmesine ve değerlendirmesine yönelik bir gaye güdülmemiştir. Bu bağlamda öğrencilerin daha çok kendilerine “sunulmuş olan” bilgileri ezberlemesi istenir. Örneğin İbrahim Hakkı'nın eserinde öğrencilere bazı sayfaların dipnotunda yöneltilen sorulara bir örnek aşağıda görülmektedir:

Osmanlılar hangi kabiledendir? Süleyman Şah nedere vefat etmişti? Ertuğrul Gazi kimlere yardım etmişti ve neticesi ne oldu? Devlet-i Osmaniye'nin esası nedir? Ertuğrul Gazi ne yaptı? Bursa ne vakit feth olundu?⁷⁹

Abdülhamid döneminde ilk mektep tarih ders kitaplarında dikkat çeken bir başka özellik, haritaların kullanılmamasıdır. Böyle bir tutum aslında doğal karşılanabilir. Çünkü Osmanlı'nın daralan sınırlarını göstermek öğrencilerde moral bozukluk yaratabilirdi. Dolayısıyla “Tarih” dersinin ideolojik tutkal özelliği zayıflayabilirdi. Ancak İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimi, hanedana karşı haritalardan etkili bir şekilde faydalanma yoluna gitmişti.

IV. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE TÜRKÇÜLÜK İDEOLOJİSİ VE TARİH ANLAYIŞI

Türklerde ulusçuluk düşüncesi Avrupa'nın diğer halklarına göre daha geç dönemde gelişmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki döneminde, entelektüeller, siyasi kimlik olarak Türklüğü mü, İslamı mı yoksa Osmanlılığı mı seçmeleri gerektiği üzerine kafa yoruyorlardı. Dolayısıyla entelektüeller, tartışmalarını üç ana akım içerisinde sürdürdü. Entelektüellerin bu tartışmaları, devletin yeni kimlik arayışının bir ifadesiydi. Örneğin, 1910'lu yıllarda Türk Ocağı Nizamnamesinde görüleceği üzere, Türk ırkının her anlamda geliştirilmesi amaçlanmakla birlikte, Türk ırkı “akvam-ı İslamiyye'nin bir rükn-u mühimmi” olarak tanımlanmaktaydı.⁸⁰

Türkçülük ideolojisinin gelişimine en büyük katkısı Avrupa'daki Türkoloji çalışmaları ve Rusya'da yaşayan Müslümanlar yaptı. 1860'tan itibaren Rusya'da Müslümanlar arasında Türk milliyetçiliğine ilgi yoğun bir şekilde artarken diğer taraftan da Macar asıllı Türkologlar Osmanlı öncesi Türk tarihini tartışma konusu haline getiriyordu.⁸¹ Türklerin tarihine ve Türkçülüğe olan ilgi, yeni ideologlarını da yaratmaya başlamıştı. İkinci Meşrutiyet

⁷⁹ İbrahim Hakkı, 1308 (1892):26.

⁸⁰ Üstel, 1997: 63.

⁸¹ Hanioglu, 1985:1395.

döneminde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Fuad Hüseyinzâde Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu, bu isimlerden bazılarıydı.

Türkçü ideologlardan Yusuf Akçura, 1904'te Jön Türk mültecilerinin Kahire'deki gazetesi *Türk*'te, Türkçülüğün manifestosu olarak kabul edilen bir makale yayımladı. ⁸² "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makale aslında Osmanlı'da son dönemdeki Osmanlı-İslamcılık-Türkçülük tartışmalarının bir ürünüydü ve Türkçülük lehine bir çözüm niteliği taşımaktaydı. Akçura, bu makalesinde Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerini faydalı bulmuyor ve Türkçülüğün benimsenmesi gerektiğini iddia ediyordu. ⁸³ Türkçülüğün bir diğer önemli ismi de Ziya Gökalp idi. Gökalp, sosyal bilimlerde kendini geliştirmişti ve pozitivist bir sosyoloji anlayışına sahipti. Türkçülük anlayışını oluştururken "millet" fikrine oldukça önem vermişti. Gökalp, Shaw'ın ifadesiyle "*milletlerin kültürlerini korumaları ve bunu daha ileri sanatsal ve yaratıcı gelişmeler için esin kaynağı olarak kullanmalıydı. Milliyetçilik konusunda örneklerini Türk tarihinden, toplumbiliminden ve folklorundan almaktaydı.*"⁸⁴

İkinci Meşrutiyet dönemi, aynı zamanda Türkçü düşüncenin örgütlenme dönemi idi. 1908'de Türk Derneği, 1911'de Selanik'te Genç Kalemler dergisi, 1911'de de Türk Yurdu Cemiyeti kurulmuştu. ⁸⁵

Türkçülük ideolojisinin gelişimine büyük bir etki yapan Balkan savaşı, Osmanlı'nın geleneksel anlayışında bir dönüm noktası olmuştur. İktidar gazetesinde Balkan yenilgisi "*Neden yenildik? Çünkü düşmanlarımızın köylerinde bile ilkokullar var.*" ifadeleriyle sorgulanıyordu. Gazete, Bulgaristan'ın Trakya muharebe meydanlarındaki başarısında milli heyecanın yanı sıra öğretmenlere de bağlı olduğunu dile getiriyordu. ⁸⁶ Balkan Savaşları'ndan alınan yenilgi Jön Türklerin sarsıcı bir şekilde etkiledi. Balkan Felaketi'nin sonucu olarak Jön Türklerde, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu yalnızca modernleşme ve Türk milliyetçiliğinin sağlayabileceği yönünde bir kanaat oluştu. ⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar ve Türkçü ideologların güçlü etkisi devlete ve topluma Türkçü bir kimlik kazandırmaya yetti. İktidar tekeline 1913'ün Ocak ayında ele geçiren İttihat ve Terakki⁸⁸, tam anlamıyla "toplum mühendisliği" işine soyundu. Böylelikle toplumu, Türkçülük ideolojisinin etkisiyle modern ve laik bir görünüme kavuşturmayı amaç-

⁸² Zürcher, 2015:196.

⁸³ Bk. Akçura, 2015.

⁸⁴ Shaw ve Shaw, 2010:363.

⁸⁵ Hanioglu, 1985:1397; Akşin, 2011:85-88.

⁸⁶ Gencer, 2015:110.

⁸⁷ Gencer, 2009:69.

⁸⁸ Zürcher, 2015:184.

lıyordu. Eğitim, hukuk ve ekonomi gibi alanlarda girişilen reformların çıkış noktası bu idi.

İkinci Meşrutiyet döneminde “okul” a yüklenen misyon modern merkezi devletlerin gelişimine paralel olarak gerçekleşmeye başlamıştır. İnşa edilmek istenen “yeni birey”, vatandaşı yeni siyasal özne haline getirmeye hedefliyordu. Dolayısıyla okullar, özellikle de ilkokullara tanınan rol, çocuga yönelik ilgiyi artırarak çocukları “toplumun geleceği” olarak belirlendi. Bu nedenle, rejimin geleceği olarak görülmeye başlanan çocuk İkinci Meşrutiyet döneminde inşa edilmeye başlanmıştır.⁸⁹

İttihat ve Terakki (İ. T), eğitim alanında ciddi hamlelerde bulundu. İ. T'nin siyasal programı eğitim ile ilgili oldukça önemli kararlar beyan ediyordu. İ. T'nin 1909 tarihli siyasî programının dokuzuncu maddesine göre eğitim özgürlüğü partinin ilkelerinden biriydi. Programının onuncu maddesi, ilköğretimi zorunlu ve parasız hale getiriyordu. Ayrıca bu maddeye göre, Osmanlı sınırları içinde her kavmin kendi ibtidaî mekteplerinde kendi dilinde eğitim yapmasına izin veriyordu.⁹⁰ Medreseler İ. T'nin ilgi odaklarından biriydi. İ. T, medreseleri Maarif Nezaretine bağladı ve öğretim programında değişikliğe giderek tarih dersini de zorunlu kıldı. 1913'te ilköğretim kızlar için zorunlu kılındı. Her iktidarın olduğu gibi İ. T iktidarının da eğitim yoluyla ideolojik dayanak oluşturmaya gereksinimi vardı. Maarif Nazırı Emrullah Efendi İ. T'nin siyasî programını değerlendirdiği eserinde, devletin kendi ideolojisini, siyasal düşüncelerini yaymak, öğretmekle yükümlü olduğu üzerinde durmuş ve bu yükümlülüğü vatandaşların eğitiminde devletin bir hakkı olarak açıklamıştır.⁹¹

Emrullah Efendi, 1908 devriminin ardından Tuba Ağacı Nazariyesi ile eğitimde büyük bir tartışma başlattı. Emrullah Efendi'ye göre *Cennetteki Tuba Ağacı'nın, kökleri yukarıda, dalları ve meyveleri aşağıdadır. Bizim eğitimimiz de yukarıdan aşağı geliştirilebilir. Çünkü önce bilimsel zihniyet kurulup bunu geliştirmek gereklidir. Bunu da ancak Darülfünun yapabilir.* Emrullah Efendi, insanlığın gelişiminin üniversitelerin geliştirilmesi ile sağlandığını düşündüğünden, eğitimde yenileşme ve düzenlenmenin ilköğretimden değil, Darülfünun'dan (yükseköğretimden) başlanması gerektiğini düşünmüştür.⁹² Emrullah Efendi eğitimde her ne kadar yukarıdan aşağıya yenileşmeyi savunsa da İ. T “aşağıyı” da ihmal etmemiştir. İ. T yönetimi ilk mekteplerde Cumhuriyetle bir süreklilik oluşturacak şekilde yeniliklere girişmiştir. Devlet okul-

⁸⁹ Üstel, 2014:30.

⁹⁰ Tunaya, 1988:81, 82.

⁹¹ Bakır, 2008:199.

⁹² Akyüz, 2011:301.

larında okutulacak olan tarih dersleri ile bunların çerçevesini belirleyen müfredatlar bu doğrultuda düzenlenmiştir.

İkinci Meşrutiyet döneminde ilk mekteplerde Ahmed Rasim ve İhsan Şerif'in yazdıkları eserler okutulmuştu. Bu dönemde tarih ders kitaplarında ve öğretim programlarında köklü değişiklikler yaşanmaya başlandı. 1330 tarihli mekatib-i ibtidaiyye ders programına göre ilk mekteplerde ilk kısımda birinci sınıfta müstakil bir Tarih dersi yoktu. Ancak Tarih; ahlâk ve medeniyet sohbetleri içerisinde tarihi vaka ve fıkralar çerçevesinde anlatılacaktı. İlk kısım ikinci sınıfta Tarih dersi hafta iki saat okutulacak ve İslam, Türk ve Osmanlı tarihinin en büyük simalarından bahsedilecekti.⁹³ Böylelikle Osmanlı-Türk tarihini Batı ile eşleştirme ya da senkronize etme çabasına girildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı-Türk tarihinin Batıdaki gelişmelerle birlikte anılması aynı zamanda tarih öğretimi aracılığıyla batıya eklemlemeye çalışıldığının bir kanıtıdır. Dolayısıyla İkinci Meşrutiyet döneminde, Osmanlı Devleti'nin batı modernliği çerçevesine dâhil olduğunun da bir işaretidir.

İkinci Meşrutiyet dönemi, tarih öğretim yöntemlerinde yeni gelişmelerin yaşanacağı bir zaman diliminin başlangıcıydı. II. Abdülhamid döneminde tarih öğretim yöntemi oldukça zayıf gözükmekteyken, İkinci Meşrutiyet döneminde bununla ilgili birtakım gelişmeler yaşanmıştır.

Eğitim konusunda olduğu gibi tarih dersi konusunda da bu dönemde tartışmalar yapılmaktaydı. İkinci Meşrutiyet döneminin eğitimcilerinden Satı Bey'in, "*Tarih Dersinin Usul-ü Esasisi*" isimli makalesinde tarih dersine yüklediği siyasal anlam şu şekildeydi:

Tarih dersi, idare-i mutlakîyetin ne kadar fenalıklara sebebiyet verdiğini, idare-i meşrutîyetin ne kadar iyilikler ettiğini vekayi ile gösterir; hürriyetin meşrutîyetin ne kadar müddet mahrumiyetler, ne kadar cansiperane mücadeleler neticesinde elde edildiğini anlatır. Bu suretle, hukuk-u meşrutîyet hakkında hem daha vazih bir fikir vermeğe ve hem de buna karşı daha samimi bir encazab ve merbutiyet husule getirmeğe hizmet eder; hülâsa, tarih dersi, malumat-ı medeniye ve terbiye-i siyasiyeye kuvvetli bir esas teşkil eyler.⁹⁴

IV. 1. İkinci Meşrutiyet Döneminde İlkokullarda Tarih Ders Kitapları (1908-1920)

İkinci Meşrutiyet dönemi, ders kitapları açısından dönüşümün başladığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde tarih ders kitapları Abdülhamid dö-

⁹³ Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı, 1330:26-35.

⁹⁴ Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası, 1 (8), 1327:94.

nemine göre oldukça farklı bir görünüm sergilemiştir. Abdülhamid dönemi tarih ders kitaplarında öğrencinin bakış açısının Osmanlı'nın siyasi sınırlarının dışına çıkması pek olanaklı değildi. Tarih'in ana öznesi hanedan olduğundan öğrenciler yalnızca Osmanlı ile ilgili bilgiler öğreniyordu. Ancak bu dönemde medeniyete dair bilgiler de öğretilmeye başlandı. Örneğin, bir Macar kralının taç giyme merasimini tasvir eden levha ve bunu açıklayan bir broşür çıkarılması⁹⁵ ilgi çekici gelişmelerden biriydi. İkinci Meşrutiyet döneminde tarih öğretim yöntemlerine bir çeşitlilik hâkim olmaya başlamıştır. Örneğin 1330 tarihli Mekatib-i İbtidaiyye ders programlarında öğretmenlere bu nedenle büyük bir görev düştüğü görülmektedir. İkinci sınıfta Muhtasar Tarih-i Osmanî dersinin öğretilmesi ile ilgili öğretmenlere yapılan "ihtar" da, öğrencilere eski Osmanlı donanmasının başarılarından, eski Osmanlı hayatından ve ananelerinden bahseden menkıbeleri öğrencilerin anlayacağı dilden anlatması buyrulmuştur. Aynı müfredatta "ihtar" edilen bir başka şey, öğretmenlerin tarih dersi çerçevesinde ziyaretler/geziler düzenlemesi gerektiğiydi. Bu nedenle öğretmenden beklenen şey, öğrencisinin bulunduğu şehir dâhilindeki cami, medrese, çeşme, türbe ve kervansaray gibi müze ve tarihi yerlere ziyarete götürmesiydi.⁹⁶

Tarih yazımının dili, Abdülhamid dönemine göre oldukça sade bir görünüm sergilemeye başlamıştır. Ders kitaplarına bu dönemde giren bir başka özellik, resimlere ve haritalara yer verilmeye başlanmasıdır. Öğrenci için eskiden tamamen soyut bir mekân olan Osmanlı'nın haritalarla gösterilmeye başlanması dikkate değer bir gelişmedir. Aynı zamanda pek çok kültüre ve kişiye ait resimlerin kullanılması da öğrencinin tarih dersine karşı ilgisini arttırabilecek bir unsur olmuştur. Ders kitaplarında anlatılan konuların dipnotunda konunun anlaşılıp anlaşılmadığını ölçmek için birtakım soruların yer aldığı da görülmektedir.⁹⁷

Osmanlı'nın temelini Türklerin oluşturduğu vurgusu Abdülhamid döneminde pek fazla öne çıkmıyordu. Bu durum aslında normaldi. Çünkü devletin içinde bulunduğu kötü duruma panzehir olarak "Osmanlılık" ve "İslamcılık" ideolojileri çözüm olarak seçilmişti. Ancak Osmanlı'nın sınırlarının gittikçe daralması, 93 harbi, Trablusgarp ve Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı nedeni ile Türkçülük akımı tarih ders kitaplarında kendisini güçlü bir şekilde hissettirmeye başladı. Örneğin, Ahmet Rasim'in 1306 (1890) tarihli "*Küçük Tarih-i Osmanî*" eseri Hz. Muhammed'in hayatı ve zamanı ile başlarken bu bölüm 1329 (1913) tarihli kitabında çıkarılmıştır. Bu

⁹⁵ Baymur, 1945:15.

⁹⁶ Mekatib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı, 1330:28, 29.

⁹⁷ Bk. Ahmed Rasim, 1329 (1913); İhsan Şerif, 1331 (1915).

durum, İkinci Meşrutiyet döneminin milliyetçi ideolojisinin ders kitaplarına yansımalarının açık bir kanıtıdır. Başka bir deyişle Türkler, ders kitaplarında artık tarihin öznesi olarak ortaya çıkmaya başlıyordu.

İhsan Şerif Saru'nun bir ve iki dersaneli ve muallimli mekteplere mahsus yazdığı "Tarihte İlk Adım" isimli eserinin ikinci cildinde Türkçülük anlayışı açıkça görülmektedir. Saru'nun eseri "Türkler" başlığı altında şu ifadelerle başlamaktadır:

Eski, pek eski dedelerimiz, Çin'in şimalinden, ta Horasan diyarına kadar Asya'nın yüce dağları arasındaki geniş ve ıssız yerlerde, "Turan" illerinde yaşamışlardır. Türkler, pek yürekli erlerdi. Rençberliği severler, toprağı işlerler. At ve koyun sürüleri beslerler. Ovalarda gezerler. Bir yerde duramaz, oraya buraya konar, göçerler. Kadını, erkeğı attan inmezler, kılıç, ok, yay, mızrak, kalkan yapmayı bilirler. At üstünde cirit atmaktan zevklenirlerdi.⁹⁸

İkinci Meşrutiyet dönemi ders kitaplarında, örneğın Ahmed Rasim'in eserinde, ilk olarak "Türkler" başlığı altında Türklerin tarihi Orta Asya'dan başlamaktadır. Bu durum, Birinci Meşrutî dönemin birtakım özelliklerinin ortadan kalktığı anlamına gelmektedir. Çünkü Abdülhamid döneminin sonuna dek, Türklerin tarihi İslam tarihi içinde değerlendiriliyor ve ders kitapları konu itibarıyla Hz. Muhammed'in peygamberliği dönemi ve İslam dünyasından başlatılıyordu. Ancak ders kitaplarında bu yaklaşım yavaş yavaş değişmeye başladı. Bundan sonra bazı ders kitaplarında İslam tarihi Türk tarihinin içine yerleştirildi. Böylelikle Türklerin tarihi İslamiyet'le değil, Orta Asya'dan Türklerin göçü ile başlatıldı. Ahmed Rasim'in ibtidai mektepler için yazdığı "*Resimli ve Haritalı Tarih-i Osmânî*" isimli ders kitabı buna bir örnektir. Yazar eserine, "Türkler" başlığı altında Türklerin Asya'nın ortalarında Altay veyahut Altın Dağ denilen yerlerde yaşayan bir kavim olduğunu söyleyerek başlamıştır. Moğol imparatoru Cengiz Han'ın yıkıcı faaliyetleri ile Türklerin Anadolu'ya göç ettiğinin anlatılması yeni bir tarih anlayışının yerleşmeye başladığının işaretlerindedir.⁹⁹

İttihat ve Terakki dönemi ile Osmanlı'da resmî ideoloji değişmeye başlıyordu. Ancak Osmanlı ve İslamcı söylem tam olarak ortadan kalkmıyordu. Örneğın, Darülmualimin-i Âliye ve Galatasaray Sultanisi Tarih öğretmeni İhsan Şerif tarafından Mekatib-i Sultaniye ve İbtidaide okutulmak üzere yazılan "Çocuklara Tarih Dersleri" isimli eserde İslamî esintiler devam etmektedir. Örneğın kitap besmele ile başlamaktadır. Ayrıca İslam'a

⁹⁸ İhsan Şerif Saru, 1331 (1915): 3.

⁹⁹ Ahmed Rasim, 1329 (1913):3, 4.

hizmet etmiş kişilerin resimleri de kitapta kullanılmıştır. Aşağıdaki metin ders kitabındaki İslamî anlayışı vermesi açısından önemlidir:

Yeri, göğü yaradan bir Allah vardır. Allah yalnız yeri göğü değil, bütün insanları bütün mevcûdatı yaradandır. Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, cümlesinin Allah'ı birdir. Allah yeryüzündeki insanları fenalıktan sakınmak, iyilikleri tanıtmak için yine kendi içlerinden en sevgili kullarını me'mur etmiştir. Bunlara "peygamber" denilmiştir. İslamların peygamberi "Muhammed" aleyhisselamdır. Hz. Muhammed'in dört vefâ-dâr yâri vardır. Bunlar Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali hazerâtıdır.¹⁰⁰

İhsan Şerif, eserine Hz. Ebûbekir döneminden başlamış ve İslam padişahları ile devletlerini anlattığı eserde son olarak Osmanlı Devletini ele almıştır. Yani eser Türk tarihini İslam tarihi içerisinde ele almaktadır. Şerif'in eseri, İkinci Meşrutiyet döneminde eski anlayışın sürdüğünün de bir göstergesidir. Ancak yine de bu dönemdeki millî-laik ve Türkçü uygulamalar cumhuriyet döneminin ideolojik alt yapısını da oluşturmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde tarih ders kitapları, resmî ideolojinin değişmeye ve dolayısıyla da bir kopuşun yaşanmaya başladığının bir göstergesiydi. Resmî ideolojideki bu değişim Osmanlı'ya bakış konusunda kendisini göstermektedir. Ders kitaplarında Osmanlı tarihinin her bir bölümünü padişahlara ve dönemlerinde geçen olaylara ayırma geleneğini Ahmed Rasim 1913 tarihli eserinde sürdürmüştür. Osman Gazi'nin Ertuğrul Gazi'den sonra kabilenin reisi olduğundan ve Bizans tekfuruları ile mücadelesinden bahsedilmiştir. Devletin genişlemesi anlatılmıştır.¹⁰¹ Osmanlı padişahlarına bu dönemde de övgüler bulunmaktadır. Osmanlı padişahları hem kişilik yönünden hem de askeri başarıları ile övülmektedir. Örneğin, Fatih dönemi fetih faaliyetleri üzerinde özellikle durulmaktadır. Yavuz Sultan Selim dönemi anlatılırken Selim'in Anadolu'daki Şiilere yönelik faaliyetleri biraz yumuşatılarak verilir. Örneğin, Selim'in "Anadolu'da türeyen kırk bin Şii'yi te'dîb ettiği" (edebledirdiği) ifade edilmektedir. Dikkat edilirse Abdülhamid dönemi kitaplarda olduğu gibi bu kez "katl" sözcüğü kullanılmamıştır.

Rasim'in eserinde ilginç bir bilgi yer almıştır. O da, Abdülaziz'in intihar ettiğinin söylenmesidir. Kitapta verilen bilgiye göre, Abdülaziz tahttan indirildikten beş gün sonra kolundaki damarı makasla keserek intihar etmiştir. Abdülaziz'in intihar ettiği bilgisini Selim Sabit, Abdülhamid döneminde ikinci baskısı 1295'te (1878) yapılan Muhtasar Tarih-i Osmânî isimli ders kitabında kendisini "telef etti" şeklinde yazmıştı ve bu ifadesi nedeniyle Sa-

¹⁰⁰ İhsan Şerif, 1331 (1915):1. Benzer anlayış İhsan Şerif Saru'nun bir ve iki dersaneli ve muallimli mekteplere mahsus yazdığı, "Tarihde İlk Adım" isimli eserinde de mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. İhsan Şerif Saru, 1331 (1915).

¹⁰¹ Ahmed Rasim, 1329 (1913):7, 8.

bit'in adı geçen ders kitabı yasaklanmıştı. Kitapta, Abdülaziz'in intihar ettiği bilgisi bu kez açık bir şekilde verilebilmiştir.

İkinci Meşrutiyet dönemi ders kitapları, hanedana karşı yeni bir bakışın oluştuğu ve resmi ideolojide bir kopuş yaşanmaya başlandığı bir dönem olmuştur. Tarih ders kitaplarında hanedana karşı oldukça sert ve olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Örneğin, Beşinci Sultan Murat'ın akli sorunu nedeniyle tahttan indirildiği ve kardeşi Abdülhamid'in ve adamlarının zulmü altında ailesiyle beraber sefil bir şekilde kaldığından bahsedilir.¹⁰² İkinci Abdülhamid için de ders kitaplarında çok olumsuz ifadeler yer almaktadır:

Bu padişah milletten intikam almayı kurarak Bab-ı Âli'nin nüfuzunu saraya nakletti. Kendi bildiği gibi devleti idare etmeye başladı. Zamanında İngilizler Mısır'ı işgal ettiler. Bulgarlar bir kurban bayramı günü şarkî Rumeli'ye hücum ederek zabt ettiler. Devletin haysiyet ve itibarı kalmadı. Ortalık hafiyeler içinde kaldı. Zulüm, rüşvet, gizli gizli adam öldürmeler meydan aldı. Zindanlarda binlerce bî-günâh inliyordu. Kimse canından, malından hatta ırzından emin olamıyordu. Genç Türkler namıyla devlet ve milletin saadeti için çalışmayı ahd etmiş olan kimseleri buldukça sürüyor, zindan köşelerinde inletiyordu.

Sultan Hamid'in İttihat ve Terakki ismiyle bir cemiyet kuran Genç Türklerin çıkaracağı bir ihtilalden korktuğu için "gasp ettiği" Kanun-u Esasî'yi millete geri verdiği ve ardından Meclis-i Mebusan'ın açıldığı söylenmektedir. Fakat Sultan Hamid ve taraftarlarının el altından iş gördüğü ortamda 31 Mart günü "şariat isteriz" sloganlarıyla memlekette bir ihtilalin çıktığı, Sultan Hamid'in "cahil halkı" ayağa kaldırarak yine eskisi gibi idareyi eline almak istediği söylenmiştir.¹⁰³

Fakat Rumeli'de bulunan kahraman askerlerin İstanbul'a gelerek asi askerlere hadlerini bildirdiler. Üç gün sonra da Sultan Hamid'i tahttan indirdiler.

Beşinci Sultan Mehmed'in tahta çıkmasıyla "devletin hayatı tazelandı" denilmiştir. Görüldüğü gibi, dönemin iktidar elitleri tarafından, Abdülhamit dönemi adeta korkunç bir dönem olarak görülmektedir. Ders kitaplarının hepsinde Jön Türkler büyük bir övgüye tâbidir. Kanun-ı Esasî'nin hazırlayıcısı olan Mithat Paşa için "*Genç Türklerin babasıdır*"¹⁰⁴ denmektedir. Mithat Paşa'nın "*hükûmeti ve milleti padişahların istibdadından kurtarmak ve ona meşrutiyet şekli vermek için çalıştığı ve hürriyet fikrine taraftar olan gençleri himayesine alarak onları da çalıştırdığı*" söylenmektedir.¹⁰⁵ İkinci Meşrutiyet dö-

¹⁰² Ahmed Rasim, 1329 (1913):76.

¹⁰³ Ahmed Rasim, 1329 (1913):76-80.

¹⁰⁴ İhsan Şerif, 1331 (1915):70.

¹⁰⁵ İhsan Şerif, 1331 (1915):70.

nemi tarih öğretimi açısından yeni bir dönem olmuştur. Tarihçilik bu dönemde vakanüvis tarihçiliğinden sıyrılmaya başlayarak daha bilimsel bir düzleme yerleşmeye başlamıştır. Dönemin en karakteristik özelliklerinden birisi, ders kitaplarında Osmanlı'nın sınırları dışındaki dünyanın fark edilmeye başlanmasıdır.

SONUÇ

Türk modernleşme sürecinin siyasî, ekonomik, kültürel ve eğitim gibi çeşitli boyutları bulunmaktadır. Eğitim, Türkiye'nin tarihsel serüvenini en az diğer boyutlar kadar etkilemiştir. Tarih öğretimi ve Tarih ders kitapları her dönemde değişen iktidar yapılarının kendilerini açıkça sundukları "kıymetli" bir alan olmuştur. Ders kitapları dikkatli bir gözle incelendiğinde iktidarların yansımaları ve dönemin ruhu belirgin bir şekilde tespit edilebilir.

Ulus devletlerin tarihe yaslanma gereksinimi, iktidarların toplum mühendisliği işine soyunmasının bir ifadesidir. 19. yüzyılda Avrupa'da ulus devletlerin kuruluş süreci hemen hemen tamamlanmış ve dünya yeni bir konjonktürel döneme girmişken, Osmanlı Devleti, Batı karşısında zor duruma düşmesine bağlı olarak Osmanlı ve İslamcı politikalar sergilemiştir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilkokullara getirilen Tarih dersi, Osmanlılık ve İslamcılık açısından bir tutkal özelliği taşımaktaydı. İkinci Abdülhamid döneminin de genel politikaları olan bu iki siyasî düşünce ders kitapları aracılığıyla öğrencilere aşılana çalışılmıştır. Ders kitaplarının ana hedefi, hanedanı sevdirmek, yüceltmek ve Osmanlı Devleti'ne olan aidiyeti güçlendirmektir. Ders kitaplarının içeriğinde, her bir padişahın doğumu, cülusu ve ölüm tarihinin belirtilmesi hanedanın kitaplarıdaki merkezî konumunu göstermektedir. Gerçekte, bu tutum tarihsel bir sürekliliğin sonucudur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde orta mektepler ile yüksek mekteplerdeki tarih anlayışı da bu şekildeydi. İlk mekteplerde aynı anlayışın sergilenmesi resmin bütününe tamamlanması anlamına gelmektedir.

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilkokullarda okutulmaya başlanan tarih dersi ilerleyen yıllarda önemli değişiklikler geçirmiştir. Nizamname sonrasında yazılan ders kitaplarında hanedan, tarihin ana öznesidir. Hanedan merkezli tarih anlayışı ile öğrencilere hanedan ve onun tarihi sevdirmeye çalışılmıştır. Ancak Avrupa'da ortaya çıkan ve yaygınlaşan ulus devlet düşüncesi İttihat ve Terakki ile birlikte tarih öğretimi de etkilemiştir. Bu nedenle İkinci Meşrutiyet dönemi, resmî ideolojinin de değişmeye başladığı bir dönem olmuştur.

İttihat ve Terakki iktidarının bir önceki döneme redd-i mirası aslında Osmanlı Devleti'nin geleneksel imparatorluk yapısı içinde kabul edilebilecek bir şey değildi. Ancak klasik yapı; batı medeniyetine eklenme ve modernleşme sürecine bağlı olarak "ulusçuluk" ve "parlamento" gibi taleplerle karşılaşınca, değişim kaçınılmaz olmuştur. İktidar tekeline eline geçiren İttihat ve Terakki, ideolojisini eğitim sistemine de aşlamaya başlamıştır.

Tarih öğretimi ve ders kitapları İ. T. C. 'nin en etkili olduğu alanlardan biri olmuştur. Türkçülük düşüncesini Tarih ders kitaplarına yansıtan İ. T. C., Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durumdan pragmatik bir şekilde faydalanmıştır. Osmanlı'nın bu dönemde askeri, ekonomik, siyasî ve toplumsal açıdan geçirdiği kötü ve bunalımlı dönem İttihat ve Terakki'nin işini kolaylaştıran unsurlar olmuştur. Jön Türklerin Sultan Abdülhamid'e Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirme konusundaki başarılarından sonra tarih öğretimi ve ders kitaplarında da önemli değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) ve Balkan Savaşları gibi Türk siyasi tarihinde ve toplumsal bellekte derin izler bırakan savaşlar, hem Jön Türk iktidarının ideolojisini hem de ders kitaplarının içeriğini belirlemede temel bir faktör olmuştur.

Ders kitabı yazarlarının o dönemin askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel tüm olaylarını bizzat deneyimledikleri düşünülduğünde bu faktörlerin etkisi daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yazarların kitapların içindeki kimi metinlerde yer yer duygusal anlatımlara yer vermesi bu olgunun bir başka kanıtıdır. Dolayısıyla tüm alanlara hâkim olan iktidar, ders kitabı yazarlarını da ciddi oranda etkilemiştir. Doğaldır ki, ders kitaplarındaki değişimi incelerken iktidar nosyonunu belirleyen etkenleri de göz ardı etmemek gerekir.

Birinci Meşrutiyet döneminde tarih ders kitaplarında hanedana yönelik hemen hemen hiçbir eleştirel ifade yer alamazken, İkinci Meşrutiyet dönemi ve İ. T. nin iktidarı ile hanedan, eleştiri oklarının hedefi olmuştur. İ. T. iktidarı, ders kitaplarındaki söylem yoluyla iki amacı gerçekleştirmeyi başarmıştır. Birincisi, eski resmî ideolojiyi temelinden sarsmak, ikincisi ise yeni resmî ideolojinin "normalleşmesi"ni sağlamaya çalışmaktır. Böylelikle İkinci Meşrutiyet döneminin, Cumhuriyet dönemi resmi ideolojisinin temellerine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Osmanlı içerisindeki pek çok etnik grup, 19. yüzyıl itibari ile devletten kopmaya ve kendi ulus devlet yapılarını oluşturmaya başlamıştı. Gerçekte bu durum, İ. T. C'yi pragmatik bir yola sevk etmiştir. Nitekim imparatorluğun sınırları daraldıkça Türkçülüğün gelişim ve yayılım alanı artmıştır. Bir yandan Medreselere bile Tarih dersini zorunlu kılan İ. T. C., diğer taraftan

ders kitaplarına tarihteki çeşitli medeniyetlerle ilgili bilgileri eklemeye başlamıştır.

Tarih ders kitaplarında hem Osmanlı Devleti'nin hem de çeşitli medeniyetlerin bir arada anlatılmaya çalışılmasından iki sonuç çıkarılabilir. Birincisi devletin tarihe bakış açısının kökten değişmeye başlaması; ikincisi ise Avrupa devletlerinin hedefi durumundaki Osmanlı'nın kendi tarihini, batıya rağmen batı ile senkronize etme çabasıdır. Bu ikircikli ve çelişkili tutum Cumhuriyet dönemi boyunca kendisini sürdürecektir.

İ. T. C. 'nin Tarih'e olan bakış açısının kökten değiştiğini anlatan bir başka gösterge vakanüvisliğin terk edilerek daha "bilimsel" bir tarih anlayışının benimsenmesidir. Abdülhamid döneminde hanedanın tarihinden başka bir şey anlatmayan Tarih ders kitapları bu dönemde şekilsel olarak da değişmeye başlamıştır. Ders kitaplarında haritalara ve resimlere yer vermeye başlanması soyut bir alan olarak görülen tarihin daha anlaşılır bir yapıya kavuşmasını da sağlamıştır. Tarih biliminin anlaşılmasında bu bilime ait birtakım kavramların açıklamalarının da öğretilmeye çalışılması göze çarpan bir başka özelliktir.

İttihat ve Terakki'nin Kemalist rejimin ön siyasalarını oluşturması yeni oluşacak rejimin daha sağlam adımlarla ilerlemesinin önünü açmıştır. Hatta İ. T. döneminde hazırlanan Tarih ders kitapları Türkiye'de 1924 yılına kadar okutulmuştur. İ. T. C. döneminde Türkçü özellik sergileyen ders kitapları Cumhuriyet döneminde de bu özelliğini sürdürmüştür. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, romantik Türkçülüğün yanında seküler, pozitivist ve tarihselci bir anlayışın da ders kitaplarının temel niteliği olmasıdır.

KAYNAKÇA

SALNÂMELER

- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaa-i Âmire, 1316.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*, Matbaa-i Âmire, 1318.

SÜRELİ YAYINLAR

- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, Y. Ee. 112/6. 24 Cemazeyilahir 1286/1 Ekim 1869.
- Mekâtib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1330.
- Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası*, 1 (8), 1327.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

- BOA Y. PRK. MF. 4/54 26 Safer 1320/4 Haziran 1902.
- BOA MF. MKT. 938/65 11 Cemazeyilevvel 1324/11 Temmuz 1906.
- BOA MF. MKT. 158/75 27 Cemazeyilevvel 1310/17 Aralık 1892.
- BOA DH. MKT. 2294/50 5 Cemazeyilevvel 1296/27 Nisan 1879.
- BOA MF. MKT. 490/14 4 Zilkade 1317/6 Mart 1900.
- BOA MF. MKT. 104/6 1 Rabiülahir 1306/5 Aralık 1888.
- BOA MF. MKT. 105/101 17 Cemazeyilevvel 1306/19 Ocak 1889.

İNCELENEN DERS KİTAPLARI

- Ahmed Rasim, *Küçük Tarih-i Osmanî*, Kitabçı Arakel, İstanbul 1306/1890.
- Ahmed Rasim *Resimli ve Haritalı Tarih-i Osmânî*, İkbâl Kütübhanesi, İstanbul 1329/1913.
- Ali Galib, *Müntehabat-ı Tarih-i Osmanî*, Dersaadet, Darü'l-Feyz-i Hamidi Kütübhanesi, 1307.
- İbrahim Hakkı, *Küçük Osmanlı Tarihi*, Karabet Matbaası, İstanbul 1308.
- İbrahim Hakkı, *Zübde-i Tarih-i Osmanî*, Karabet Matbaası, İstanbul 1309.
- İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih Dersleri*, İstanbul 1331.
- Mülahhas Tarih-i Osmanî*, İstanbul 1317- H/1899-1900 M.
- Mülahhas Tarih-i Osmanî*, Bâb-ı Âli Caddesi 38 Numaralı Matbaa, İstanbul 1322.
- Mülahhas Tarih-i Osmanî*, Dersaadet, Asır Matbaası, İstanbul 1324.
- Selim Sabit, *Muhtasar Tarih-i Osmanî*, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1291/1875.
- Selim Sabit, *Muhtasar Tarih-i Osmanî*, 2. Basım (Basım Yeri Yok) 1295/1878.

ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

- Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyâset*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Akkoç, Aslıhan, *Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi Açısından Tarihsel Bilgi: 1930-1950 Arası Lise Tarih Kitapları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2008.
- Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

- Aktoprak, Elçin, *Devletler ve Ulusları. Batı Avrupa'da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi, M. Ö. 1000- M. S. 2011*, Pegemakademi Yayınları, Ankara 2011.
- Alkan, Mehmet. Ö., *Resmî İdeolojinin Doğuşu Ve Evrimi Üzerine Bir Deneme, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce. Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası. Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi içinde (ss. 377-407). C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.*
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev. İ. Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 2014.
- Antel, Saadetin Celal, *Tanzimat Maarifi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
- Apple, Michael W., *Eğitim ve İktidar*, (Çev. E. Bulut), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2006.
- Asker, Ahmet, *Yeni Türkiye'den Nazi Almanyası'na Karşılaştırmalı Bakışlar ve Algılar 1929-1939*. Yayımlanmış Doktora Tezi; Mersin Üniversitesi, Mersin 2012.
- Bakır, Kemal, *Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik Ve Eğitim: Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi, Doğubatu, I. Meşrutiyet "100. Yıl" İçinde*, (ss. 197-213). C. 1, Ankara 2008.
- Baymur, Fuat A, *Tarih Öğretimi*, Maarif Matbaası, Ankara 1945.
- Belge, Murat, *Militarist Modernleşme. Almanya, Japonya Ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Berktaş, Ali ve Tuncer, Hamdi Can (Yay. Haz.), *Tarih Öğretimi ve Tarihteki Öteki Sorunu, 2. Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Binbaşoğlu, Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2005.
- Carr, Edward. H. Ve Fontana, Josep, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, (Çev. Ö. Ozankaya). İmge Kitabevi, Ankara 1992.
- Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1933) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Doğan, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Engin, Vahdettin, *İlkokullarda Tarih Eğitimi Müfredatı (Meşrutiyet'ten Günümüze Kısa Bir Tarihçe)*. *Türk Kültürü Dergisi İncelemeleri* 3, 283-298, 2002.
- Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih. Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Evans, Richard. J., *Tarihin Savunusu*, (Çev. U. Kocabaşoğlu). İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- Fortna, Benjamin. C., *Mekteb-İ Hümayûn. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev. B. Ersanlı Ve G. G. Özdoğan), Hil Yayın, İstanbul 2006.

- Gencer, Mustafa, Geç Osmanlı İmparatorluğu'nun Modernleşmesi Çerçevesinde Kimlik Sorunsalı, G. Pultar (Der.). *Kimlikler Lütfen* İçinde. (ss. 67-78). Odtü Yayıncılık, Ankara 2009.
- Gencer, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhı. 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim, İletişim Yayınları*, İstanbul 2015.
- Gencer, Mustafa, Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri. *Turkish Studies. Vol. 3/2.* (ss. 354-369), 2008.
- Gündüz, Mustafa. (Haz.), *Osmanlı Eğitim Mirası. Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, Doğubatı, Ankara 2013.
- Güvenç, Bozkurt, Tarihi Perspektifte Kimlik Sorunu Özdeşimlerini Belirleyen Bazı Etmenler, *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslar Arası Tarih Kongresi. Tebliğler* içinde (ss. 23-29). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014,
- Haktanır, Adnan Ersoy, *Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-yı Muallimîn Adlı Eserinin Öğretim Teknikleri Açısından İncelenmesi (Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep 2006.
- Hancıoğlu, Murat, *Tek Parti Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi (1931-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Gazi Üniversitesi, Ankara 1998.
- Hanioglu, Şükrü, Osmanlılık. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (ss. 1382-1393). C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- İnal, Kemal, *Eğitimde İdeolojik Boyut*. Doruk Yayıncılık, Ankara 1996.
- İnalçık, Halil, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı. Devlet, Kanun, Diplomasi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- İşçimen, Sevcan, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlkokullarda Okutulan Tarih Ders Kitapları (1923-1931)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Mersin Üniversitesi, Mersin 2007.
- Karpat, Kemal H., *İslâm'ın Siyasallaşması. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, (Çev. Ş. Yalçın). Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, Modern Ulus Kavramı ve Ulus Devlet, *Tarih Ve Milliyetçilik, Birinci Ulusal Tarih Kongresi* içinde (ss. 11-14). Mersin 1999.
- Koçak, Kemal, *Cumhuriyet'ten Günümüze Tarih Anlayışları Ve Orta Öğretim Kurumlarında Tarih Öğretimi 1923-1932*, Yayınlanmamış Doktora Tezi; Gazi Üniversitesi, Ankara 1998.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009.
- Köken, Nevzat, *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- Mahmud Cevad, *Maarif-İ Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, (Yay. Haz. M. Ergün, T. Duman, S. Arıbaş, H. H. Dilaver), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2002.
- Metin, Celal, *Türk Tarih Tezi ve Tarih Ders Kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1923-1960)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1998.

- Nurdoğan, Arzu M., *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Oral, Mustafa, *İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye’de Tarih Anlayışı (1908-1937)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi; Ankara Üniversitesi, Ankara 2002.
- Oral, Mustafa, *Türkiye’de Romantik Tarihçilik*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2004.
- Ortaylı, İlber, Tarih Öğretimi İçin Yazılabilecek Kitaba İlişkin Sorunlar, *Tarih Öğretimi Ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu* içinde (Ss. 43-51), (Yay. Haz.) S. Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- Özbaran, Salih, Neden Ve Nasıl Tarih? *Tarih Öğretimi Ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu* İçinde (ss. 25-33), (Yay. Haz.) S. Özbaran, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- Özeçoğlu, Halil, *Eğitimde Bir Öncü: Selim Sabit Efendi, hayatı ve eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2004.
- Özlem, Doğan, *Tarih Felsefesi* İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2001.
- Russel, Bertrand, *Eğitim Üzerine*, (Çev. N. Bezel), Say Yayınları, İstanbul 2004.
- Safran, Mustafa, Tarih Öğretimi ve Çağdaş Müfredat Teorileri, *Tarih Eğitimi. Makale ve Bildiriler* İçinde (ss. 27-34). Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- Selim Sabit, *Rehnumâ-Yı Mu’allimin (Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usûl-ü Tedrisiyye)*, Matbaa-i Osmâniyye, 1299/1883.
- Shaw, Stanford. Ve Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. M. Harmancı). C. 2, E Yayınları, İstanbul 2010.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (Çev. O. Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2010,
- Şimşek, Ahmet, Giriş Ya Da Heredotos’tan Bugüne Tarihyazımına Kısa Bir Bakış, V. Engin ve A. Şimşek (Ed.), *Türkiye’de Tarihyazımı* içinde (ss. 1-20). Yeditepe, İstanbul 2013.
- Tarih Ve Milliyetçilik*, Birinci Ulusal Tarih Kongresi, Mersin 1999.
- Tekeli, İlhan, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (ss. 456-475). C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Tekeli, İlhan, Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı, *Tarih ve Milliyetçilik, Birinci Ulusal Tarih Kongresi* içinde (ss. 121-138). Mersin 1999.
- Tekeli, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- Tekeli, İlhan, Küreselleşen Dünyada Tarih Öğretiminin Amaçları Ne Olabilir?, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu* içinde (ss. 34-42), (Yay. Haz. S. Özbaran), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- Temizyürek, Fatma, *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi; Gazi Üniversitesi, Ankara 1999.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler. İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

- Türk, İbrahim Caner, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, Yayınlanmış Doktora Tezi; Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2006.
- Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde. II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- Yıldız, Ramazan, *I. Meşrutiyet Döneminde Uygulanan Tarih Eğitimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Selçuk Üniversitesi, Konya 2006.
- Yılmaz, Şadiye, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik Ve Gelişmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi; Selçuk Üniversitesi, Konya 2009.
- Zürcher, Eric-J., *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce. Kemalizm içinde* (ss. 44-55). İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Zürcher, Eric -J., *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Y. Saner). İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

